

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української літератури
імені акад. Михайла Возняка

**ВІЗІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ УЛАСА
САМЧУКА «ВОЛИНЬ»**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Гузій Ольги-Ельзи Романівни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. Микола Крупач

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІСТОРИЧНО- ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	8
РОЗДІЛ ІІ.МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІЙ В ІДЕЙНОМУ ЗАДУМІ ТВОРУ	29
РОЗДІЛ ІІІ.ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ В ЧАСИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1917-1921 РОКІВ	43
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	68

ВСТУП

На сучасному історичному етапі спостерігаємо вагомість консолідації українського суспільства та формування національної ідентичності. Відродження та активізація національної свідомості у всі часи виступала чи не найголовнішим фактором збереження та розвитку націй, їхньої ідентичності.

Феномен націоналізму та національної ідентичності дуже глибокий, багатошаровий, його ми можемо розглядати з різних боків та під різними кутами, черпаючи приклади з історичних та літературних джерел. Національна ідентичність – поняття широке і межує з поняттями «національне самовизначення», «національна самосвідомість» і «традиційна культура».

Поняття національної ідентичності ввійшло в науковий обіг наприкінці ХХ століття після низки фундаментальних праць: «Уявлені спільноти» Б. Андерсона, «Соціальні передумови національного відродження в Європі» М. Гроха, «Національна ідентичність» Е. Сміта. Науковці не лише окреслили сутність національної ідентичності, але й охарактеризували головні риси й прикмети, що становлять основу національної самобутності і своєрідності.

Чинником утворення власне української ідентичності поміж всього іншого стала українськість сприйняття, розуміння та ототожнення себе з нею в її етнічному, культурно-мистецькому, громадянсько-політичному вияві.

Процес дослідження національної ідентичності має низку чинників, які зумовлюють виникнення самої ідентичності. Можемо говорити про територіальний, етнічний, культурний, політичний чинники.

У дослідженні явища національної ідентичності фундаментальним стає період початку ХХ століття. У цей час не лише перед українцями, але й перед іншими народами Східної та Середньої Європи постало питання національного самовизначення. Для українців питання ускладнювала ще й відмова від певних соціальних і регіональних самовизначень. Окрім цього,

свою роль відігравали несприятливі зовнішньополітичні та специфічні геополітичні умови. Тут особливо важливим є історико-політичний чинник, який включає в себе різноманітні політичні та історичні обставини, геополітичні умови.

У першій половині XX століття західноукраїнські землі стали плацдармом для розвитку українського національного руху. Це підтверджують створені наукові та просвітницькі організації та навіть політичні партії. У дослідженні проаналізуємо процес національного усвідомлення, утворення та розвитку самоідентичності в першій половині XX століття на Волині крізь призму життєвого шляху Уласа Самчука та розкриття цієї проблеми в романі-трилогії «Волинь».

Перебуваючи все свідоме життя поза межами України, У. Самчук жив нею, вболівав за неї, глибоко переживав воєнні події, геноциди, утиски українців. Письменник дуже добре усвідомлював роль літератури в формуванні національної свідомості, її націєтворчий фактор в процесі державотворення, тому в своїх творах регулярно культивував різноманітні ідеї та концепції. В. Працьовитий зазначає: «У програмній доповіді I З'їзду МУРу Улас Самчук, який вважав, що українці – не емігранти, а народ у поході, у програмній доповіді закликав митців повернутися до національних джерел, служити національній справі та висунув ідею «великої літератури», яка базувалася на тому, що література є одним з найголовніших чинників духовного самовияву нації і чи не єдиним засобом формування національної свідомості в умовах її бездержавності»¹. Таким чином, У. Самчук чітко усвідомлював заангажованість художньої літератури в загальносуспільне життя, тому й сам у творах жваво відгукувався на основні суспільні процеси.

Індивідуальний стиль У. Самчука свідчить про глибоко українську традицію, любов до рідної землі, її самобутності та культури. Наратив

¹ Працьовитий В. Мозаїка національно-культурної ідентичності в українській літературі. – Львів, 2016. – С. 362 – 363

письменника закорінений у глибинній національній традиції і несе в собі потужний націєствердний код.

У творах автор прослідковує, як українська державність виборює собі право на існування в умовах соціально-політичної нестабільності, як національна ідея викристалізовується з-під засилля чужої влади. Тому не дивно, що роман-епопея «Волинь» – це не лише гімн волинському краю, вихідцем з якого був автор, а й зображення на великому епічному полотні польоту політичної думки часів громадянського пробудження українців.

У центрі своєї світобудови У. Самчук завжди, де б він не знаходився, бачив рідну Волинь, а свою малу Батьківщину Дермань називав «центром центрів на планеті»². Тому не дивно, що історію зародження української національної свідомості він вирішує розгорнути на тлі рідних волинських просторів.

Основне прагнення У. Самчука – продемонструвати становлення національних засад українців від свідомості підданих царя до пізнання національної ідентичності і, врешті-решт, до прийняття українства.

«Формування національної ідентичності українця, селянського сина з Волині – один з основоположних – ідеологічних – кодів роману»³ – пише С. Андрусів.

Ідея роману розкривається через особливості дитячого світосприйняття навколишнього світу й розуміння свого місця в ньому. Головний герой роману Володько – еволюційний образ, у якійсь мірі прототип автора та приклад людини нового мислення. Саме вустами Володька Довбенка У. Самчук висловлює свої головні ідеї та розмислює щодо українського націєтворення.

На вивчення доробку У. Самчука спрямували свою наукову діяльність такі вчені, як Ю. Безхутрий, А. Жив'юк, М. Жулинський, С. Пінчук, Г. Чернихівський, М. Гон, І. Руснак, Ю. Мироненко. Окрім цього,

² Самчук У. На білому коні. – Вінніпег: Видання товариства «Волинь», 1972 р., С. 152

³ Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 1930-х років XX ст.: Монографія. – Тернопіль, 2000. – С.215

надзвичайно цікавими для вивчення є книги спогадів У. Самчука («На білому коні»⁴, «На коні вороному»⁵).

Актуальність теми зумовлена необхідністю поглибленого системного дослідження творчості У. Самчука в контексті літературної традиції, аналізу поняття національної ідентичності в історичному та літературному дискурсі, зокрема в рамках роману-епопеї «Волинь».

Об'єктом нашого дослідження є роман-епопея Уласа Самчука «Волинь», що складається з трьох частин: «Куди тече та річка»⁶, «Війна і революція»⁷, «Батько і син»⁸.

Предметом дослідження є висвітлення національної ідентичності та усіх її проявів у творі.

Мета магістерської роботи полягає у висвітленні візії національної ідентичності як ключової особливості роману «Волинь», дослідженні головних її проявів.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) Дослідити явище національної ідентичності в науковому дискурсі, ознайомитися з фундаментальними працями, що стосуються цієї теми;
- 2) З'ясувати значення основних термінів: «нація», «націоналізм», «національна ідентичність», покликаючись на дослідження вчених;
- 3) Проаналізувати процес становлення національної ідентичності українців першої половини ХХ століття, покликаючись на історичні та літературні джерела;
- 4) Дослідити життєвий шлях Уласа Самчука, його трактування поняття національної ідентичності та роль філософії письменника в романі;

⁴ Самчук У. На білому коні: Спомини і враження. – Вінніпег: Т-во “Волинь”, 1972. – 250 с.

⁵ Самчук У. На коні вороному: Спомини і враження. – Вінніпег: Т-во “Волинь”, 1975. – 360 с.

⁶ Самчук У. Волинь: Роман. У 3 ч.-Т. 1, ч. 1: Куди тече та річка. – К.: Дніпро, 1993. – 572с.

⁷ Самчук У. Волинь: Роман. У 3 ч.-Т.1,ч.2: Війна та революція. – К.: Дніпро, 1993. – 572с.

⁸ Самчук У. Волинь: Роман. У 3 ч.-Т.2,ч.3:Батько і син. – К.: Дніпро, 1993. – 332с.

5) Розглянути та проаналізувати вияви національної ідентичності у романі «Волинь» на прикладі українського та інших народів.

Досліджуючи цю тему, ми використовували такі методи: герменевтичний метод, біографічний метод, культурно-історичний метод.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ I

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Поняття національної ідентичності надзвичайно складне, багатогранне й тісно пов'язане з індивідуальними особливостями кожної нації: історичними передумовами, політичною ситуацією, роллю на світовій арені, географічним розташуванням, ментальністю та світосприйняттям.

Сама проблема ідентичності є неоднозначною в теоретичній свідомості, тому зумовила появу в українському та світовому науковому дискурсі багатьох напрацювань. Тому не викликає подиву факт, що феномен національної ідентичності переважно характеризували в межах історичного огляду. Однак націю і націоналізм загалом не можемо трактувати як окремий вид ідеології або політики. Це – культурний феномен, який безперервно розвивався та прогресував.

Тема національної ідентичності впродовж довгого часу ґрунтовно досліджувалася та розроблялася численними європейськими та американськими дослідниками. Серед вчених найґрунтовніше осмислювали питання національної ідентичності Б. Андерсон, І. Гофман, М. Грох, Е. Еріксон, Т. Мітчелл, С. Шульман. Окрім цього, свої концепції запропонували С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гідденс, Е. Сміт. Серед українських науковців до проблеми національної ідентичності зверталися В. Андрущенко, М. Вівчарик, Т. Воропай, С. Кримський, Л. Нагорна, С. Римаренко, Н. Черниш, Г. Яворська та інші.

Згідно з твердженням британського антрополога, соціолога та дослідника феноменів нації та націоналізму Ентоні Сміта, викладеними в праці «Національна ідентичність», моделі нації можемо поділити на західну, або громадянську, і незахідну, або етнічну.

Основними складниками західної моделі нації є історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна

громадянська культура та ідеологія. Щодо історичної території, то Е. Сміт пише: «Історична земля» – це така, де місцевість і народ чинили взаємний і сприятливий вплив упродовж низки поколінь. Рідний край стає скарбницею історичної пам'яті та асоціацій, місцем, де жили, працювали, молились і боролися «наші» мудреці, святі й герої»⁹.

Натомість альтернативна етнічна концепція нації базується на генеалогії та спільному походженні, мобілізації народу, рідній мові, звичаях і традиціях. Ця концепція «відображує зовсім інший шлях «формування націй», пройдений багатьма спільнотами в Східній Європі і Азії, й становить сильний політичний виклик»¹⁰. Проаналізувавши концепції, можемо зробити висновок, що українській нації притаманний етнічний варіант.

Е. Сміт формулює найголовніші риси національної ідентичності:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.

Аналізуючи питання нації та національної ідентичності, важливо розкрити сутність понять для правильного їх сприйняття.

За Е. Смітом, **нація** – це сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів¹¹.

Водночас термін «націоналізм» вчений трактує в багатьох значеннях.

Націоналізм – це:

⁹ Електронний ресурс: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm> з покликанням на Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

¹⁰ Там же.

¹¹ Електронний ресурс: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm> з покликанням на Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

- 1) увесь процес формування та утвердження націй або національних держав;
- 2) свідомість належності до нації разом з почуттями й прагненням, спрямованими на її безпеку і процвітання;
- 3) мову та символізм «нації» і їхню роль;
- 4) ідеологію, зокрема й культурну доктрину нації і волю нації, а також пропонувані способи здійснення національних прагнень і волі.

Енциклопедія історії України подає таке визначення:

Нація (від лат. *patio* – рід, плем'я) – спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, геогр. та етносоціальним походженням, істор. пам'яттю, комплексом духовно-культ. і політ. цінностей¹².

Поняття національної ідентичності важко чітко протрактувати через полісемантичність терміну «нація».

Найбільш загальним та чітким можемо назвати визначення Н. Гутьєрреза. Він вказує, що «*національна ідентичність*, насамперед, є самоідентифікацією людей певної національної держави»¹³.

За Енциклопедією історії України, *національна ідентичність* – це широкий комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та істор. уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб та груп людей з певною нацією як самобутною спільнотою, що має свою істор. тер., мову, істор. пам'ять, к-ру, міфи, традиції, об'єкти поклоніння, національну ідею¹⁴.

Ентоні Сміт подає поняття *національної ідентичності* як «підтримування та постійну репродукцію патернів цінностей, символів,

¹² Енциклопедія історії України у 10 томах/ В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: Наукова думка, 2010. – Том 7. – С. 348. і так всюди

¹³ Gutierrez N. The Study of National Identity //Modern Roots: Studies of National Identity. Ed. by A. Dieckhoff and N. Gutierrez. – Aldershot: Ashgate, 2001. – С.18

¹⁴ Енциклопедія історії України у 10 томах/ В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Том 3. – С.415-416.

пам'яті, міфів та традицій, які є складниками спадщини націй, та водночас ідентифікації особистостей»¹⁵.

У монографії М. Степико «Українська ідентичність: феномен і засади формування» поняття *національної ідентичності* пояснюють як сферу ідей, цінностей і смислів культури, що сприймаються та артикулюються більшістю громадян країни¹⁶.

Дефініція цього поняття варіюється залежно від поглядів та підходів, проте беззаперечна прикметна риса – це почуття приналежності до певної нації. Таким чином, можемо назвати національну ідентичність синтетичним феноменом, який відображує усі соціальні, етнокультурні, лінгвістичні ідентичності людини в її приналежності до певної спільноти.

Національний характер кожного етносу відбивається у літературі, музиці, і, безперечно, у мові. Саме вона за допомогою різноманітних виражальних засобів відкриває всю глибину менталітету нації, звичаї, традиції, мораль, історичне підґрунтя. Велике значення мають також прислів'я, приказки.

Специфіка національної ідентичності зумовлює і те, що проявляються риси не лише соціальні, але й набагато глибші, психологічні, зумовлені історично. У понятті національної ідентичності сплітаються різноманітні об'єктивні та суб'єктивні риси, які роблять націю унікальною, відмінною від інших. Важливими чинниками тут виступають також загальнонаціональні події, емоції, колективна пам'ять.

Питання національної свідомості повсякчас ставало і стає причиною конфліктів та міжусобиць між державами в питаннях національної ідентичності. Зараз можемо спостерігати такий конфлікт на прикладі російсько-української війни. Російський народ на чолі з правлячою

¹⁵ Електронний ресурс: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm> з покликанням на Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – С. 193

¹⁶ Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – С. 177

верхівкою досі підтримують штучний міф про «колиску народів» і насильно прагнуть аргументувати приналежність росіян та українців до одного народу.

Українськими та іноземними дослідниками на основі численних фактів неодноразово була доведена відмінність народів у світогляді, культурі, суспільних та політичних процесах. М. Костомаров у праці «Дві руські народності», у якій від досліджував національний характер, звертає увагу на відмінність прийняття українців та росіян понять «суспільне-особисте». Вчений пише: «Громадською стихією росіян є загальність, знищення особистості, тоді як в українців принцип особистості раз у раз виявляв свою живучість»¹⁷. Як приклад можемо навести також систему СРСР, яка ігнорувала питання національної ваги та не виокремлювала людську індивідуальність загалом. У сучасному демократичному світі процеси самовизначення за національною приналежністю мають велику вагу.

Зазвичай кожна нація володіє тими своїми прикметними особливостями, які набула впродовж довгого історичного часу. «Очевидно, що кожна нація та будь-яка національна держава мають визначити для себе (свідомо чи несвідомо), за допомогою яких символів вони хотіли б презентувати себе на індивідуальному чи колективному рівні. Усі успішні нації володіють набором стрижневих символічних елементів, що є для їх громадян своєрідними «критеріями істини». Ця проблема принципово важлива і для держав, що постали наприкінці ХХ сторіччя, і для давно «укорінених» у світовій геополітичній структурі», – зазначає М. Степико¹⁸.

Уперше феномен української ідентичності осмислюють як проблему національного характеру учасники Кирило-Мефодіївського братства, а Т. Шевченко формує поняття народу як «усіх мертвих, живих і ненароджених». Кирилومهфодіївці вказували на такі важливі чинники формування нації, як народний суверенітет, власна держава, влада народу тощо.

¹⁷ Костомаров М. Дві руські народності / Михайло Костомаров. – Лейпциг-Берлін, 1913. – С.51

¹⁸ Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – С. 172

На націотворчий процес в Україні та формування національної ідентичності українців загалом впливало багато специфічний факторів. На самоідентифікацію українців впливали державницькі традиції народу, тривалі процеси колонізації та денаціоналізації, численні спроби асиміляції етнічних українців, внутрішні регіональні, мовні, економічні, соціально-політичні чинники.

Безперечно, утвердження національної самоідентифікації може бути стримуваним певними конфліктами ідентичності. П. П. Мовчан у своїй статті «Зміст поняття "національна ідентичність": теоретико-методологічний аспект» виділяє такі причини конфліктів ідентичностей, як проблеми у формуванні національної самосвідомості, пов'язаними з переходом від етнічного до соціально-політичного принципу її утвердження; наявні елементи пострадянської ідентичності; сильні позиції регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти¹⁹.

Осмислюючи вище подану цитату, можемо стверджувати, що вороги завжди ставили регіональні етнографічні відмінності як перешкоду і неможливість загальнонаціональної української ідентичності. Ще І. Франко говорив: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головню, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його»²⁰.

¹⁹ Мовчан П. Зміст поняття "національна ідентичність": теоретико-методологічний аспект / П. П. Мовчан // Інвестиції: практика та досвід, 2015. – № 17. – С. 104

²⁰ Електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/82426> з покликанням на Літературно-науковий вістник, 1905. – Том 30. – Ч. II. – С.11 – 19.

Свою концепцію національної ідеї висуває Д. Донцов у праці «Націоналізм». Донцова називають батьком українського націоналізму. Окрім цього, він засуджував «малоросійство» і нерішучість українців у всіх проявах. «Бо поки ми не виплекаємо в собі пристрасного бажання створити свій світ з зовнішнього хаосу, поки «малоросійську» ніжність не заступить у нас зачіпна любов посідання, поки теореми – не стануть аксіомами, догмами; «соромливість» – не обернеться в «брутальність», а безхребетне «народолюбство» – в агресивний націоналізм, – доти не стане Україна нацією. Це є той досі нехтований, «суб'єктивний момент», без якого ані природні багатства, ані число людності, ані жадна «еволюція» нам не допоможуть»²¹. Українця ідеолог завжди бачив як члена європейської цивілізації, раціональної та впорядкованої. Національну ідею він окреслює як панування нації над територією, яку вона отримала від предків і передасть нащадкам.

Народи Європи завжди мали великі внутрішні міжрегіональні відмінності, але це не перешкоджало людям почуватися громадянами своєї держави і бути приналежними до національних цінностей, відчуваючи єдність в різноманітті.

Приналежність українців у різні періоди історії до рідних імперій завжди грало на руку ворогам, які культивували думки про «окраїнність» українських земель, українську мову як діалект, і які й досі в пропагандистських цілях використовують карту України, поділену на два сорти українців.

Часто глобальні політичні події стають каталізатором для розвитку національної ідентичності. І зараз, коли українці стали учасниками й свідками московсько-української війни, у багатьох людей, на жаль, лише почала формуватися національна самоідентифікація, часом так сильно сплітаючись у свідомості з іншими ідентифікаціями, що в результаті людина не може її виокремити. Е. Вілсон пише: «...українську ідентичність іще треба

²¹ Донцов Д. Націоналізм. – Лондон-Торонто, 1966. – С. 302

«перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалося життя українців протягом сторіч – російської, радянської, польської, угорської тощо»²². Підсумовуючи, можемо стверджувати, що основною проблемою української національно ідентичності є тривалий період бездержавності та перебування території сучасної України під контролем різних імперій.

Розділені кордонами чужих держав, люди, природно, починають поступово вважати себе духовними учасниками нових утворень та формацій, затираючи в пам'яті свої справжні джерела. Є. Маланюк вказує на важливість історичного ґрунту і як вміло завжди спекулювали ним московити: «Що ж таке малоросійство? Це також затьмарення, ослаблення і – з часом – зник історичної пам'яті. Тому і колишній Петербург, і теперішня Москва, розпоряджаючи зцентралізованим шкільництвом, таку велику вагу надавали й надають науці Історії, яка, в сполученні з відповідно підбіраною літературою (а т. зв. російська література є першорядний чинник деморалізації, про що попереджував, але безуспішно, ще Володимир Антонович) – забивав історичну пам'ять української дитини з першим днем вступу її до школи»²³.

Цитата Є. Маланюка підтверджує беззаперечний факт: українська література в кожен зі своїх періодів розвитку культивувала національну ідею, висвітлювала унікальність українців, тоді як советська література будувалася на засадах ідеології комуністичного ідеалу, який виключав будь-який індивідуалізм, в тому числі й національну окремішність.

Національна ідентичність творів певного письменника виливається з його життєвого самовизначення, стає логічним продовженням. «...про письменницьку ідентичність як органічну єдність можна говорити лише тоді, коли національна ідентичність автора-індивіда та національна ідентичність

²² Вілсон, Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 378.

²³ Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк. – Видання „Вісника” ООЧСУ, Нью-Йорк, 1959. – С. 32.

його творів повністю збігаються»²⁴. Окрім цього, на національну самоідентифікацію письменника впливають додаткові фактори: історична пам'ять, географічний та релігійний фактор, ідеологічні концепції, мова.

В українському культурному та зокрема літературному житті завжди фігурували особистості, які пропагували національне усвідомлення. Проте саме початок ХХ століття з його визвольними змаганнями стає потужним каталізатором національного усвідомлення. Наслідком цього було поширення національної культурно-освітньої організації – «Просвіти», яка створювала бібліотеки, гуртки та курси, видавала українські книги та журнали.

У часи бездержавності, політичної нестабільності, війн саме українське письменство відіграло провідну роль у збереженні літературних традицій. Я. Поліщук пише: «Українська література, надто ж протягом останньої епохи її розвитку, тобто ХХ століття, *volens nolens* була безпосередньо інтегрована в суспільно-політичні процеси доби. Відтак цілком зрозуміло, що тема компромісу й колаборації належить до болючих і дразливих в оцінці як окремих авторів, так і цілої історії письменства»²⁵.

Очевидно, що на українських землях просувати національну ідею ставало дедалі важче. О. Ольжич, описуючи дійсність у збірці поезій «Рінь», писав: «Доба голодна, як вовчиця». Це стає передумовою масового розвитку еміграційної літератури.

Зазнаючи постійних переслідувань та тиску, письменники покидали терени України та за кордоном опинялися в атмосфері живого літературного процесу. Важливою гілкою стали письменники-емігранти, представники українського зарубіжжя. Варто згадати про Празьку школу, яка була потужним культурним, освітнім, політичним центром українського життя.

²⁴ Веретюк О. Скажи мені, хто я?: (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) / О. Веретюк // Слово і час. – 2005. – № 12. – С. 69

²⁵ Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби / Ярослав Поліщук // Слово і Час. – 2007. – № 6. – С. 25

Письменники Празької школи найчастіше друкувалися в «Літературно-науковому віснику» за редакцією Дмитра Донцова.

Діаспорна література завжди давала змогу художньо виражатися, не дивитися на світ крізь призму соціалістичного реалізму, а критично аналізувати події на батьківщині. З активним самовираженням в еміграції, з появою організації українських письменників «Мистецький український рух» ми й пов'язуємо ім'я Уласа Олексійовича Самчука.

У. Самчук тривалий час перебував у осередку діаспорного письменницького кола та Празької школи зокрема. Письменник підтримував зв'язки з Олексою Стефановичем, Оксаною Лятуринською, Олександром Олесем, Спиридоном Черкасенком, Олегом Ольжичем, Оленою Телігою. Про Прагу як про культурно-організаційний центр свого життя письменник писав: «...тут я визрів як письменник, тут появились мої писання, тут формувалися мої ілюзії, мої фатаморгани, мої суперечності. Тут я пізнав певне число людей моєї мови, з якими судилося ділити долю і недолю мого життя»²⁶.

У. Самчук теж регулярно культивує поняття національної ідентичності, аналізує його вагу. І. Руснак зауважує: «Окрім зовнішнього був ще й ворог внутрішній – національна несформованість, що виразно проявляла себе у комплексі малоросійства, загумінкованості, другосортності. На думку У. Самчука, сотні років перманентної війни виявилися даремною справою»²⁷.

Розвиток національної самосвідомості у творчості письменник транслиував з життєвої філософії. «У цьому контексті Улас Самчук – одна з найбільш контрверсійних постатей, на прикладі якої можна осмислювати проблему національної тожсамості. У творчій біографії письменник поєднав

²⁶ Самчук. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження: у 2 ч.; Острог: Нац. Ун-т «Остроз. Акад.»; Луцьк: Твердиня, 2007. – С.203.

²⁷ Руснак І. Яке обличчя у війни (деякі аспекти історіографії Уласа Самчука)/ Ірина Руснак// Київська старовина. – 2005. – №1. – С.126.

кілька важливих ідентичностей, взаємовплив яких властивий для парадигми митця ХХ ст., надто ж – в українському інваріанті»²⁸.

Важливим фактором осмислення поняття українськості у творчій біографії У. Самчука є подолання регіонального чинника та його заміна у власних рефлексіях загальноукраїнським генотипом. Письменник завжди прагнув пізнати сучасне українство у широкому сенсі, хоча й розумів суперечність культурних свідомостей «східняків» та «західняків».

У есеї «Нарід чи чернь?» 1941 року письменник рефлексує на тему народної свідомості та самопізнання. Ключове запитання щодо становища українців прочитується вже у назві статті. Тези У. Самчука підводять нас до роздумів, чи справді може українське суспільство претендувати на звання нації у його повному об'ємі. «Хто ми? Нарід чи чернь? Нація чи маса?... Організована, свідомая, вигранена збірна одиниця чи юрба без'язиких і безликих постатей?»²⁹. Тут відчитуємо Самчукове розуміння поняття народу. Його він наділяє означеннями організований, свідомий, виграний. Важливість поняття національної самосвідомості письменник прирівнює до поняття власної гідності та моральних категорій, ставить в один ряд. «Що за національна свідомість? Чи це, скажемо, те саме, що мішок картоплі? І їсти того не можна, і діди наші цілком вільно жили, будучи національними туманами, то чому ж не можемо лишитись і ми такими? Не торкати національної свідомості, не відшліфовувати себе, бути національною протоплазмою – ось ідеал національно несвідомого осібняка»³⁰.

Очевидно, що і теза Є. Маланюка, і У. Самчука доносять одну істину – українцем без знання історії, без конкретної приналежності до певної нації надзвичайно легко керувати, нав'язувати будь-які ідеологічні концепції, які народ буде покійно приймати. Така спільнота людей перестає бути нацією і починає бути черню за У. Самчуком. «Національна свідомість – це перша

²⁸ Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби/Ярослав Поліщук//Слово і Час. – 2007. – №6. – С.25

²⁹ Самчук У. Нарід чи чернь? // Київ.: Українське слово, 1941. – Ч. 53. – С.1.

³⁰ Там же. С.1.

передумова широкої свідомої і творчої чинності взагалі. Без цієї передумови немислима ніяка велика творчість. Денаціоналізація – це те саме, що коли б хтось порядну з моральними основами жінку силою зводив до ролі повії. Денаціоналізована людина не може бути сильною, не може мати міцного морального хребта, не може бути повним характером»³¹.

Витоки Самчукової філософії сягають часів його глибокого дитинства. Майбутній письменник народився 20 лютого 1905 року на Волині, серед чудової природи та розміреного селянського життя. Малою батьківщиною для У. Самчука стало старовинне село Дермань, багате на історичні та культурні події. За доби Відродження Дермань став важливим культурно-освітнім осередком. Свято-Троїцький монастир, збудований у XV столітті на кошти князя Василя Острозького, був одним з найстаріших релігійних та освітніх осередків. При монастирі діяла дерманська друкарня, яку очолював Дем'ян Наливайко. Тут працювала і гімназія, і учительська семінарія.

Письменник упродовж усього життя відчував прив'язаність до волинської землі, і не лише тому, що тут пройшли його дитячі роки, а й тому, що «тут родилися, вмирали і знов родилися мої батьки, діди, прадіди і прапрадіди»³². Рідне село стало важливим чинником формування філософії У. Самчука та частим образом у його творах.

У 1913 році родина Данильчуків-Самчуків переїжджає в село Тилявка Кременецького повіту. Тут починається новий етап життя У. Самчука. Саме під час навчання у Кременецькій гімназії ім. І. Стешенка починають формуватися свідомі національні та патріотичні погляди митця. У. Самчук через війну, окупацію та арешти не зміг закінчити ні початкової школи у Дермані, ані української гімназії, ані Бреславського та Українського вільного Празького університетів.

У 1924 році молодий У. Самчук зробив спробу переходу польсько-радянського кордону, адже вважав, що реалізуватися як письменник він

³¹ Там же. с. 1

³² Самчук У. На білому коні. – Вінніпег: Видання товариства «Волинь», 1972 р. – С. 152.

зможє лише в Києві. Невдалий задум став причиною ув'язнення в польській тюрмі.

Перед самим закінченням гімназії У. Самчука призвали до польської армії, з якої він дезертирував, потрапивши до Німеччини. Тут він познайомився з Германом Блюме, завдяки якому як вільнослухач мав змогу студіювати у Бреславському університеті. У цей час твори У. Самчука друкуються у журналах «Духовна Бесіда», «Літературно-науковий вісник». Саме в німецький період почав окреслюватися задум майбутнього роману-епопеї «Волинь».

Невдовзі письменник переїхав до Праги, де 1929 року вступив до Українського вільного університету. Тут сформувався чималий осередок співвітчизників У. Самчука, які просували українську ідею, зокрема письменник мав приятельські стосунки з О. Ольжичем і О. Телігою. Про поетку він пише: «Я любив її як цікаву людину, яких у нас так мало, але я не вважав, що з нею можна робити діло на довшу відстань. І ще одна справа мене турбувала: я боявся за неї на цьому терені. Особливо коли вона буде в Києві. З її прямолінійною вдачею вона туди абсолютно не підходила»³³. У. Самчук ніби передчував трагічну долю подруги. На розстріл О. Теліги у лютому 1942 року в Бабиному Яру письменник відреагував статтею «Так було – так буде».

У 1930-их роках У. Самчук плідно працює над створенням великої прози: роман «Кулак» (1932 р.), трилогія «Волинь»: перша частина – «Куди тече та річка» (1932), друга – «Війна і революція» (1935), третя – «Батько і син» (1937), повість «Марія» – перший твір про події Голодомору, роман «Гори говорять» про боротьбу закарпатців за незалежність. Упродовж 1938–1939 років письменник активно агітує за проголошення незалежності Карпатської України.

³³ Самчук У. На шляху до Києва (Уривки із книги «На білому коні»)// Олена Теліга: Збірник: [Твори О.Теліги і матеріали про неї] / Ред. О.Ждановича. – Детройт; Нью-Йорк; Париж: Вид. Укр. Золот. Хреста в ЗСА, 1977. – С.366.

Під час Другої світової війни У. Самчук повернувся на Волинь, долучившись до руху Опору. У Рівному він редагує газету «Волинь». Перше число газети побачило світ 1 вересня 1941 р. У. Самчук був не лише редактором «Волині», а й опубліковував у ній власні патріотично орієнтовані статті («За мужню дійсність», «Крути», «Нарід чи чернь?», «Так було – так буде!»). Це не залишилося поза увагою фашистів, які заарештували письменника за антинімецьку діяльність. У. Самчуку вдалося звільнитися з в'язниці за клопотаннями старого друга Германа Блюме, проте бути редактором «Волині» він більше не мав права.

У 1943 р. письменник приїжджає до Львова, а вже наступного року повертається до Німеччини, втікаючи від наступу радянської влади. У спогадах У. Самчук із сумом описує прощання з рідною землею: «Ми залишили Рівне біля години 3-ї ночі. Скінчилася моя дорога, яка почалася 8 травня 1941 року в Празі і яка завершилася 21 листопада 1943 року в Рівному, яку почато під знаком апокаліптичного вершника “на білому коні” з луком переможця, а закінчено “на коні вороному”»³⁴.

У 1946 р. під час перебування в таборах для переміщених осіб У. Самчук видає повість «Юність Василя Шеремети». З 1948 року письменник проживає в Торонто. У книзі спогадів «П'ять по дванадцятій: записки на бігу» письменник описував: «Маю сорок років життя. Народився під час війни, виріс під час війни, зрів під час війни. Одинадцять років війни і революції, п'ятнадцять років вигнання, чотирнадцять миру. Польська, німецька, мадярська в'язниці. Тричі нелегальний перехід кордонів. Свідок постановня України, Польщі, Чехословаччини, Карпатської України, Протекторату, Генерального Губернаторства, Райхскомісаріату України, Другого Райху, Третього Райху. Свідок їх упадку. Свідок двох найбільших воєн в історії світу. Царі, королі, імператори, президенти, диктатори. Муссоліні, Гітлер, Сталін. Голод 1932 – 33, концентраційні табори... І вічне

34 Самчук У. На коні вороному. – Вінніпег: Видання товариства «Волинь», 1990 р. – С. 360

вигнання»³⁵. Таким чином, У. Самчук перелічує весь той обсяг переломних історичний подій, свідком який довелося бути письменнику на своєму життєвому шляху. Перелічує, знаходячись далеко від рідного краю, не знайшовши рідного пристановища ні своєму тілу, ні душі, відчуючи себе у «вічному вигнанні».

Очевидно, Канада так і не стала письменнику другим домом. До кінця своїх днів душею перебував У. Самчук в Україні, глибоко переживаючи всі її злети та падіння. М. Жулинський згадує: «Певен, Улас Самчук думками, почуттями, творчістю до кінця днів своїх земних залишався в просторі предків і в просторі української мови, бо ця колосальна духовна гравітація тримала його на орбіті національного обов'язку, який зобов'язував письменника образно відтворити драматизм і трагізм відходу української людини на інші простори планети Земля. Я відчував, що тут, на канадській землі, в цій яскравій барвами і багатій плодами осені нема патріарха української літератури»³⁶.

У канадський період У. Самчук пише переважно мемуари, з яких маємо змогу довідатися про життя та погляди прозаїка: «На білому коні» (1955), «Чого не гоїть огонь» (1959), «На коні вороному» (1975), «Плянета Ді-Пі» (1979). Письменник знайшов спочинок у Торонто 9 липня 1987р., так і не повернувшись в Україну і не доживши до моменту проголошення незалежної України.

Це яскрава і самобутня особистість, знаний прозаїк, журналіст і публіцист, редактор газети «Волинь», засновник і голова літературної організації МУР. «Улас Самчук – письменник-мислитель. Він не лише пильно спостерігає те, що у світі й на його життєвому шляху та інтенсивно всім цікавиться: літературою, малярством, архітектурою, політикою, будівництвом, суспільством, устроями і взагалі цілим світом. Він все

³⁵ Самчук. У. П'ять по дванадцятій: записки на бігу. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1954. – С.217

³⁶ Жулинський М. «Виконати свій обов'язок перед собою та нацією»: Улас Самчук із вершини століття/ Микола Жулинський// Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. – 2010. – С.415.

переосмислює, виробляючи власні погляди, приходячи до власних висновків і прогнозів»³⁷, – так характеризує сучасника М. Білоус-Гарасевич.

Винятковий таланти до спостереження й філософське переосмислення речей робить У. Самчука дійсно цікавою для вивчення особистістю. Автор романів, повістей, спогадів, статей, монументальних творів, роману-епопеї «Волинь», Улас Самчук – самобутній прозаїк, адже проза стала для нього справою життя, і у ній письменник досягнув найвищих вершин. У. Самчук пише: «Я ставив і зараз ставлю собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю»³⁸. Найвизначніші твори письменника: трилогія «Волинь», роман «Марія», роман «Чого не гоїть вогонь», трилогія «Ост», повість «Кулак», роман «Гори говорять».

Досліджувати доробок письменника взялися одразу після видання творів. Першими вченими, які розпочали ґрунтовно вивчати творчість У. Самчука, стали М. Герц, М. Гон, Р. Гром'як, А. Жив'юк, М. Жулинський, С. Пінчук, Г. Чернихівський.

Вивчення доробку письменника охоплюють філософський, літературознавчий, біографічний аспекти (Є. Нахлік, І. Руснак, Р. Мовчан, Я. Поліщук). Дослідник С. Пінчук розгортає чимало асоціативних порівнянь у працях, називає У. Самчука «Гомером ХХ століття». У свою чергу Ю. Шерех порівнює письменника з літописцем у Київській Русі: «Самчук видається мені таким літописцем українського суспільного й духовного життя 20-х – 30-х років. У «Юності Василя Шеремети» він так широко охопив це життя, що літературне ніби відійшло на другий план, а вражає саме багатство й глибина відтворення життя, життєвої спостережливості»³⁹.

Індивідуальний стиль У. Самчука свідчить про глибоко закорінену українську традицію, любов до рідної землі, її самобутність та культуру. У

³⁷ Гарасевич М. Широкий письменницький діапазон У. Самчука // Дзвони, 1978. – № 3-4. – С. 55 –74.

³⁸ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Мюнхен, 1946. – С.5.

³⁹ Шерех Ю.В. Стилі сучасної української літератури на еміграції // Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття: наук. вид. / упоряд. Віра Агеєва. – Київ : Смолоскип, 2016. – С.772

творах автор прослідковує, як українська державність виборює собі право на існування в умовах соціально-політичної нестабільності, як національна ідея викристалізовується з-під засилля чужої влади.

У. Самчук – представник «великого стилю», майстер широкого полотна, а всі його романи становлять собою гармонійну єдність українського буття. Осмислюючи українську дійсність, У. Самчук охоплює події в загальнонаціональних масштабах, висвітлюючи при цьому особливості ідеологій початку ХХ століття.

В уста героїв прозаїк вкладає полемічні роздуми (наприклад, у романі «Волинь» Володько розмірковує про роль української літератури, її тенденційність). Отож, У. Самчук ніколи не оминав актуальні питання націєтворення, не нехтував перенести на папір проблеми дійсності.

Романи У. Самчука мають різноманітне ідейне навантаження, проте елементом усіх є ідея української державності, що робить ці твори особливою формою духовної творчості. І. Руснак пише: «Позиція У. Самчука не є самодостатньою, а виступає як ідейна основа, що робить кожен його роман цілісним і закінченим, надає творам певної глибини прозирання в сутність відтворюваних подій і явищ, зумовлює їхню значущість»⁴⁰.

У авторській концепції художнього твору письменник у низці творів культивує проблему історичної пам'яті в дискурсі української літератури як головного, основоположного архетипу національної ідентичності. Зокрема, у «Волині» автор вплітає рефлексії бачення історичного буття, «запорозького» минулого і загалом проблему історичного забуття.

Письменник передає національну ідею через змалювання картин епохи, систему образів, логіку характерів. Інтертекстуальне поле спрямоване на панораму буття української нації в культурно-історичному просторі та на долю особистості в ньому. Таким чином У. Самчук у своєму доробку цілеспрямовано виступає інтерпретатором художньої дійсності.

40 Руснак І. Художня візія тоталітарної дійсності у прозі У. Самчука / Ірина Руснак // Дивослово. – 2005. – №2. – С.49

Трилогія «Волинь» народжувалася у Празі впродовж 1930-их років. Саме цей твір одразу ж після виходу набув розголосу та приніс юному письменнику визнання, презентував його світові. На тлі тогочасної літературної дійсності трилогія своєю глибоко мистецькою формою й актуальною загальноукраїнською проблематикою посіла окреме місце.

Роман насичений автобіографічними елементами (населені пункти Дермань, Тилявка, Кременець; образи батька та матері; ув'язнення Володька за спробу переходу кордону та ін.). Навряд чи випадково письменник обрав топосами для розгортання подій два своїх рідних села – Дермань і Тилявку. Як і У. Самчук, Володько пішов до школи у Тилявці, пережив постійні зміни влади, війну, революцію, спробував перейти польсько-радянський кордон, був ув'язнений.

У. Самчук переніс на папір яскраві образи односельчан, які закарбувались йому в пам'яті. Письменник згадує: «Появились і такі, яких я “описав” у моїй “Волині”, а один з них, якого я представив “за більшовика”, обіцяв, що “подасть на мене в суд за образу”»⁴¹. Біографічні елементи твору – це передусім прородне Дерманське тло, образи батьків, односельців. Проте назвати роман художньою біографією ми не можемо, адже це буде означати ігнорування основної ідеї, яку автор задумував, ігнорування високих мистецький узагальнень, сконцентрованих на проблемі української самоідентифікації.

Хронотоп сконцентрований у центрі волинського селянського простору. Є. Маланюк назвав трилогію кремезною селянською епопеєю. Проте чи можемо уособлювати події роману лише з волинським селянством, лише з одним закутком України? Навряд чи. Транслюючи в трилогії історичні події на волинських землях початку ХХ століття, автор витворює загальноукраїнську епопею.

Автор вже з перших сторінок роману вводить читача в український, незмосковщений світ. Національна стихія проявляється передусім у героях.

⁴¹ Самчук У. На білому коні: Спомини і враження. – Вінніпег: Т-во “Волинь”, 1972. – С.165

Батько-хлібороб, який живе в гармонії з землею та відчуває глибоку пошану до неї, прагне виховати дітей добрими та працьовитими; мати-берегиня, що живе своїми дітьми. На прикладі родини Довбенків У. Самчук показав модель української селянської сім'ї, вкладаючи у цей образ і спогади про власну родину.

Автор уміло поєднує гостру політичну та соціальну тематику з ніжними пейзажними замальовками, інкрустує твір повір'ями, уривками народних пісень, казок, бувальщин, що надає твору природності, правдоподібності, описує календарно-обрядовий цикл мешканців Волині. Герої роману – це реальні селянські типи, які споконвічно існують у нерозривному зв'язку з українською землею, але з часом починають пізнавати й інші цінності.

Висвітленню в романі саме періоду національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 року передували два чинники. По-перше, автор добре знав народні настрої, сприйняття цих подій з власного досвіду. По-друге, саме цей період характеризувався значним підйомом політичної, військової діяльності українських національних сил, які активно спрямовувалися на відродження української держави на території усіх етнічних земель.

Не виключено, що автор мав прагнення реалізовуватися і в інших літературних жанрах, рефлексувати на різноманітні теми та проблеми, відходячи від суспільного життя та концентруючись на внутрішньо-психологічному, проте обставини доби не дозволяли це зробити. У. Самчук завжди виступав за заангажованість літератури у суспільні та національні процеси, вважав її важливим шляхом соціальних змін. Слушно зауважує Я. Поліщук: «Еволюція головного героя “Волині” Володька Довбенка може бути прикладом героя свого часу, а національна заангажованість автора виходить із розуміння оборонної та мобілізуючої функції літератури. Саме в той час, коли Вулф, Кафка чи Джойс акцентували увагу на змінності внутрішніх, психічних процесів у людини та відмежовувалися од зовнішньо-

тенденційного аспекту літератури, Самчук залишається міцно прив'язаним до програмових завдань націєтворчого руху...»⁴².

Учасники національно-визвольних змагань почали чітко усвідомлювати свою культурну відмінність від тих, проти кого вони боролися, почали відчувати міцний зв'язок з усіма українцями. Д. Дорошенко пише: «...незважаючи на біль і розчарування за втраченою самостійністю, вони ще більше укріпили українське національне почуття, а ідеї самостійності стали ідеалом і життєвим заповітом»⁴³. Таким чином У. Самчук зображає територію Волині як прадавню українську землю, яка стає ареною розгортання національно-визвольної війни та місцем розвою національного почуття.

Упродовж всього роману відбувається трансформація мислення головного героя – Володька Довбенка. Він розчаровується в «родіні», втрачає до неї симпатію. Можна порівняти поняття «родіни» у Самчуковому романі з міркуваннями про «родіну» І. Багряного у його відозві «Чому я не хочу вертатись до СРСР?». Обидва учасники МУРу вкладають в це поняття негативну, іронічну конотацію.

Володько з претензійними думками про високий добробут селян, навколосвітні подорожі, навчання в зручних і красивих школах та університетах, гарні міста перекреслює усталені стереотипи про українців як «мужиків», убогих та неосвічених селян. Ю. Мариненко зауважує: «Володьків ідеал повнокровного життя (буквально – “Жагуча туга за повним життям”) – це коли людина (незалежна особистість!) може вільно жити й працювати на рідній землі, має право вибору бути хліборобом, інженером, лікарем, урядовцем, ученим, митцем і, що важливо (на цьому особливо наголошує Самчук), своєю працею і своїм талантом служити задля добробуту

⁴² Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби / Ярослав Поліщук / Слово і Час. – 2007. – №6. – С. 28

⁴³ Дорошенко Д. Нариси історії України / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1966. – С. 14

й слави свого ж таки краю й свого народу»⁴⁴. Ідеал Володько вбачає у постійному русі, розвитку, праці задля щастя своєї родини, села, країни.

Отже, роман-епопея «Волинь», яку ми досліджуємо, – це оспівування української ідеї, духовної свідомості. Автор вкладає в нього всі особисті переживання, біль розлуки з домом, який стає для нього далеким, ідилічно-недосяжним. Засуджуючи поняття денаціоналізації теоретично, письменник і в своїх художніх творах пропагував національну свідомість як головну передумову широкої свідомої і творчої чинності взагалі. Критики слушно називають «Волинь» найвизначнішим досягненням У. Самчука. Саме в цьому творі письменник уперше розкривається як проповідник духовних цінностей народу. Роман «Волинь» – це твір, що охоплює долю не однієї людини, а цілого народу, доносить його духовні цінності.

⁴⁴ Мариненко Ю. Еволюція характерів персонажів у трилогії У. Самчука «Волинь» / Юрій Мариненко // Дивослово, 1999. – №11. – С. 7

РОЗДІЛ II

МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІЙ В ІДЕЙНОМУ ЗАДУМІ ТВОРУ

У. Самчук як уродженець України і свідомий її син розумів, що українці не мають можливості розвинути свій повноцінний символічний світ, а змушені жити з нав'язуванням чужих понять, символів, елементів культури, як наслідок – дезорієнтація, нездатність протистояти чужій культурі. Художня творчість У. Самчука презентує історіософські інтерпретації подій воєнного часу, характеризуючи героїв та антигероїв. Такі основні сенси письменник надав роману. Події твору сприймаються дуже гармонійно, не надумано, адже автор не дивиться на ситуацію зі сторони, а описує власний досвід. «По суті, Улас Самчук нічого не придумав – він описав усе те, що судилося переживати йому на цьому клаптику української землі, позначеному назвами таких сіл і містечок, як Дермань, Запоріжжя, Лебеді, Лебедщина, Рохманів, Обичі, Жолобки, Тилявка, Крем'янець...»⁴⁵, – пише М. Жулинський. Саме тому трилогія «Волинь» є настільки важливою для розуміння зміни культурного та політичного вектора нації.

На сторінках роману письменник змалював реальне ставлення селян до політичних змін та воєнних вторгнень. Особливо це репрезентується у другій частині «Волині» під назвою «Війна і революція», де автор відображає історичні події, що залишають свій слід в житті українців: Перша світова війна, злети й падіння української державності, більшовицький терор і польська окупація. З власного досвіду автор описує життя в нестабільні часи на українських землях на початку ХХ століття: постійну зміну влад і мов, бої між поляками і більшовиками у 1914–1918-х роках, між Центральною Радою та більшовиками у лютому 1918 року, діяльність УНР, терор польської влади у 30-их роках.

⁴⁵ Жулинський М. «Виконати свій обов'язок перед собою та нацією»: Улас Самчук із вершини століття/ Микола Жулинський// Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. – 2010. – С.403.

Волинь письменник презентує в першу чергу як самотню, унікальну територію з древньою культурою, проте вона була також вписана в культуру кількох інших народів. Я. Поліщук пише: «Така Самчукова Волинь – багатоетнічний край, котрий можна сприймати також і як своєрідну проекцію ширшої ідентичності – Центрально-Східної Європи, в якій саме співжиття «малих» народів та взаємодії їхніх культур витворюють загальний геополітичний колорит»⁴⁶.

Протягом ХХ ст. відбувалися помітні зміни в кількості та територіальному розміщенні етнічних спільнот України, адже через революційні та воєнні події посилювалися міграційні рухи на українських землях. Змальовуючи події на теренах волинських земель першої половини ХХ століття, У. Самчук, очевидно, описував кожен окрему націю, характеризував їх як і через фізичні аспекти, так і через ментальні, через ставлення до українських селян, до землі, грошей, політичної ситуації, війни тощо. Навіть у змалюванні зовнішніх аспектів автор розкриває специфічні особливості представників різних народів. С. Пінчук пише: «Війна і революція провели перед очима героя армію “матушки Расеї” з донською кіннотою та артилерійськими обозами, австрійців (а серед них якихось дивовижних людей, галичан – таких же, як і волиняки, але у вселенському хаосі війни освітлених думкою про вільну, мирну Україну; задля неї вони готові на все і цим засівають у душу Володька зерна національної свідомості), поляків із дивною претензією на вищість і право тримати в неволі його рідний край... Потім – більшовики у шкірянках, із маузерами, матом і тотальними реквізиціями всього, що тільки можна поцупити»⁴⁷. Таким чином, У. Самчук зображує калейдоскоп ідей, армій, мов, які проходять через Тилявку.

⁴⁶ Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби/Ярослав Поліщук//Слово і Час. – 2007. – №6. – С. 27.

⁴⁷ С. Пінчук. Улас Самчук і його роман-епоса «Волинь» // Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Т. 2. – К.: Дніпро, 1993. – С. 328 с.

Трилогія, попри інші проблеми, відзначається глибиною осмислення проблеми вибору, пошуку та місця людини і події в національній історії. У сюжеті твору характеристику нації можемо відчитувати як і зі слів автора, так і в репліках персонажів. Залежно від ступеня ставлення до національно-визвольних змагань українців представники різних народів описані більшою або меншою мірою. Основна увага спрямована на росіян, німців та австрійців. У романі автор використовує різноманітні назви на їхнє позначення. Зображенню одних націй автор надав більше місця в романі, інші – зобразив побіжно.

Варто зазначити, що У. Самчук, описуючи росіян як народ, ніби запитує себе: а чи дійсно це народ? Адже народ як колективне утворення мусить презентувати національну самосвідомість, власне історичне минуле та історичну пам'ять, унікальну духовну культуру. Чи оперує цими поняттями населення Росії як за часів У. Самчука, так і сьогодення, можна дискутувати.

Ще одна яскрава особливість російської держави, на яку вказує У. Самчук у трилогії – це її поліетнічність. У складі Росії проживали і продовжують проживати безліч неросійських національностей.

Росіян переважно називає У. Самчук у творі рускі, кацапчуки, москалі, а Росію – кацапія і росея. «Он у кацапії, кажуть, земля дешева. Готуй-но мені торбу з хлібом – поїду оглянути»⁴⁸. Загалом у романі автор присвятив опису людей-росіян за походженням багато місця, тому можемо відчитати доволі чітку характеристику.

Поїздка до Росії в пошуках землі, яку здійснює Матвій Довбенко, стає ніби спробою стати ближчими до російського світу, але закінчується повною невдачею. Матвій зіштовхується з невідповідністю свого морального кредо, своїх життєвих принципів, адже бачить неналежне ставлення до обробітку землі, яке він позиціонує як власну справу та умову успішного життя його

⁴⁸ Самчук У. Волинь. Роман у трьох частинах. / У. Самчук // – К.: Дніпро, 1993. – Т. 1. – 134 с. Надалі, посилаючись на це видання, у квадратних дужках вказуємо том книги та сторінку.

дітей у майбутньому. Земля для Матвія – не просто матеріальна цінність, а основа його життя. Натомість росіяни не зацікавлені культивувати, обробляти її, не готові докладати зусиль для отримання результату.

Загалом народ Росії Матвій описує як «невзрачний... Добрий люд, щирий, та сірий такий. Самі вам лапті» [т. 1, с. 137]. Причинами такого становища можемо назвати не лише несприятливу економічну ситуацію і неспроможність досягнути кращого життя, але й незацікавленість людей у змінах, небажання докладати зусиль задля особистого добробуту. «Баба там усім заправило, а мужик то спить, то пиячить, то іде в “ізвоз”, то на промисли...» [т.1,с.138], – оповідає Матвій після повернення додому зі Смоленщини. А російське місто Переяславець він називає смітником і гноярнею. Загалом побут росіян У. Самчук описує сповненими нудьги і знемоги. Іншими факторами, які доводять цю тезу, є простій необробленої землі та невміння її орати, користуватися землеробським знаряддям. «Сохами землю дряпаєте. Дерев'яною бороною скородите, а дереш носа...» [т.1, с.353]. У романі неодноразово зачіпається питання вміння росіян обробляти землю. Сусід Матвія Григорчук каже: «Коли я був у москалях, то стояли ми над Волгою в казармах. В Саратовській це було губернії. Там також на пшеницю дуже зручна земля. Але то вже, відомо, кацапське оброблення. Вийде ото з тим гаком, отою западенною, як вони кажуть, сохою. Покопирсає... Тьфу! Стид – не робота» [т.1, с.23]. Спостерігання за таким неналежним поведженням із землею, за яку українські селяни буквально борються, торгуються, викликає у землеробів огиду. Цим фактором також пояснюється те, що Матвій знаходить у Смоленщині багато дешевої землі.

Також дуже показовим та викривальним стає монолог вояка-полтавця, якого зачіпають висловлювання рязанця про Волинь і Рязань. У цьому монологі розкривається вся образа, зачеплена гідність вільної людини, якою хочуть керувати чужинці, що не можуть дорівнятися до неї в економічному розвитку, суспільній думці, обізнаності. «Але коли, так сказати, правду за чуба взяти, то тобі одному з другим перед балами твоїми поставити, то

вийде, що ти один з другим тільки життя взнав, що тут. Не-не. Не дуйся. Оце ти в себе коли бачив? – згріб полтавець у широку долоню торбину цукру і потрусив нею над головою... – Дулю ти в себе бачив. Чаєм без сахару заливався та жер тюру. Да, да! Не протестуй! Терпеніє! Злість мене бере, що ви, сукини сини, влізете в чужу хату і вдаєте, що гаспада якісь...» [т.1, с.352]. Ця теза описує одвічні історичні зазіхання Росії на землі України, яка завжди була на вищих щаблях освітнього, економічного, суспільного розвитку. На небажання рязанця воювати полтавець відповідає: «Краще от замкни своє рило й мовчи. А то: а на кой чорт ваюю? А чаво Хахландію защіщаю? Тьху! Грім тебе ясний побий! Кликали ми тебе сюди? Просили? То йти собі до чортової матері в свою Кацапію і не псуй тут воздуха...» [т.1, с.353]. У всі часи спостерігаємо спрямований завоюницький вектор російського народу в український бік. Відчитується абсолютна нелюбов між представниками двох народів, повне незрозуміння і протилежність поглядів. Попри сусідні території, їхня ментальність, прагнення, сприйняття речей і понять зовсім різні. Природно, що племена, які населяли території України та Росії в давні часи, повністю відрізнялися географічними, кліматичними умовами і в результаті сформували свої традиції, звичаї, культуру, які дуже різняться або й зовсім поляризовані. Отож, відчитуємо тут важливий сенс, закладений У. Самчуком: міф про «братні народи» – повністю штучний; його як концепцію впроваджувала царська влада та підхопила радянська пропаганда, але на практиці українець завжди робить свій історичний вибір. Росіянина з його войовничим, загарбницьким характером українець завжди буде сприймати як щось чуже, вороже, що ставить під загрозу мирне життя людей.

Розлого описує У. Самчук і зовнішній вигляд, який перегукується з характером, передає ментальні риси та світобачення. Промовистим є момент, коли Володько спостерігає, як російські солдати п'ють воду біля криниці. У цьому описі риси зовнішності та загалом зовнішнє зображення речей переплітаються з діями. Солдати-москалі вражають своєю брутальністю,

вседозволеністю, дикуватістю: «Щасливий воячисько з розхристаними волохатими грудьми дістав повну баклажку води і, перевернувши її над головою, виливає все у широко відчинений рот. Зненацька вершник. Нагайка знялася і оперезала голову вояка. Баклажка випала з рук. На обличчі різкий знак, а вояк труснув головою, вдарив матом і здивувався. – За что? – Хотів було змахатися. – Марш, сволоч! Нельзя пїть води! Слихал?.. Володько надзвичайно здивований таким видовищем. Так бити просто по лиці... Ні... Цього не можна зрозуміти... А той клишавий дурень нічого. Подивився зляканим сірим поглядом, витягнувся, мов стовп. Вся вода з баклажки на землю витекла. А люди біжать зі всіх боків на «москалів» дивитися. Крик, лайка, запах поту і відпадків. Війна» [т.1, с.270]. З одного боку бачимо вседозволеність та жорстокість, з іншого – мовчазну покору і смирення. Ці чинники зображує в романі письменник як основу російської армії з її грубим підпорядкуванням, де думка солдата мало що значать.

Загалом У. Самчук робить покірність долі чи не головною рисою російських людей. Вони приймають всі знущання, накази, не прагнуть брати ініціативу в свої руки, а сліпо підкорюються всьому. Москаль, який приходить до Матвієвого хутора, міркує: «Думаєш, я знаю, за що кров ллю? За родіну? Карпати родіна моя? Так? Помиляєшся. Плювають мені на ті самі Карпати...От що... Родіна моя Рязанка...Понял? А на якого чорта мене сюди перли, сам толком не розберу...» [т.1, с.294]. Незважаючи на це, рязанець не проти підкорюватися своїй долі, їхати далеко від свого дому і воювати за невідому йому ідею.

Російська армія стає в романі об'єктом викритої немочі. Люди, які наслухалися про неї хвалебних тирад і промов, переконані, що ця армія нездоланна. Селяни, обговорюючи приближення фронту, заспокоюють один одного: «Не пустимо! Го! Що ви думаєте. У нас того войска...» [т.1, с.242]. Про це запевняють і вчителька у школі, і священник в церкві. Очевидно, найбільшу довіру проста людина завжди відчуває до освіти та релігії. «За нами цар і Бог. За нами велике христорлюбиве воїнство наше», – рече

священник [т.1, с.272 – 273]. Але в момент зустрічі з «побідоносною» армією відкривається все її безсилля, невідповідність амуніції та зброї, хаос, а разом з тим остаточно падає віра в її силу. Вона повністю втрачає свій «імідж». Володько міркує: «Це до огиди мало. “Руская победоносная армія”, перед якою ще недавно схиляв у пошані чоло, стала так знайомою, сірою і навіть не “грандіозною”, як стара обридла кімната» [т.1, с.306].

Важливим в цьому дискурсі є також фактор зіставлення. Російський солдат, створений уявою хлопця, видається Володькові гарним лише до того часу, поки він не зустрічає «тамтого», «австріяка»: «Бачив речі тих вояків і кожному з них оглядав, як надзвичайну дивовижу. “Не така, як у наших”. Може, ліпша, а може, гірша. Спочатку була безперечно гірша. “Наша” ліпша. Після вкрався сумнів. І разом з тим сумнівом зменшилась сила, велич, вартість “свого”» [т.1, с.306]. Таким чином, віра в непереможність російської армії трималася лише на необізнаності простих людей, на неможливості зробити реальне порівняння.

Російський солдат сам визнає, що його вважають чимось малим, нікчемним, не вартим поваги. Можливо, таке ставлення сприймається як норма до зустрічі з австрійським військом. «У них, чортового сина, все якось не так. Там, наприклад, чи вояк, чи офіцер – все одно. Дістіпліна то дістіпліна, але не наша. У нас солдат – грязь, багно, сплювак, – афіцер цар, бог, недосяжне щось. Салдату хоч сапогом по лиці – нічаво, афіцер салфеткою тавос підпирає» [т.1, с.370].

Розгадуючи нутро «рускої» армії, Володько також звертає увагу на її полінаціональність, різноманіття народів, які живуть в межах Росії, калейдоскоп мов та рас. «Тепер ідуть бородаті сибіряки, молоденькі кацапчуки з Рязані, Вологди, В'ятки, хто знає, з яких країв, яких земель. Раси, говори, барви...» [т.1, с.349].

Водночас, з цими людьми Володько не відчуває себе громадянином однієї країни. «Чув, що губить “отечество”. Його ім'я відходить від нього, стає іноді чужим, туманіє. Перестав вірити в непереможність “рускаво

оружія”. Свята Русь, що в “красе царственной по ліцу землі пораскінулась”, тратить привабу і він все менше і менше боліє її поразкою. До отих “галіціянів-австріяків” чує більше притягливої сили, ніж до кацапів, татарів, гирян, калмиків, які все ж таки були “руськими» [т.1, с. 244]. Усі зазначені вище характеристики російського народу проявляються і зараз, у часи російсько-української війни.

Образ австрійця в романі поданий дещо стереотипно і неоднозначно. Люди не можуть сказати щось конкретне, на початку твору «австріяк» – це якась абстрактна категорія, яка означає ворогів. Австрійці постають не конкретизовано, а узагальнено та упереджено. «Дальоко єщо австрієць?» [т.1, с. 268]; «А як ви думаєте, тату? Поб'ють наші австріяку?» [т.1, с. 271]; «Тьху! – бий тебе сила Божа! – коли ми вже не зможем шпурнути від себе якогось клишавого австріяку!» [т.1, с. 274].

Звісно, і українців-мешканців територій, підконтрольних Австро-Угорській імперії, люди теж зараховували до числа австрійців. У. Самчук такі випадки виділяє лапками, підкреслюючи цю умовність: «Володька дуже кортіло побалакати з “австріячкою”. Він ще ніколи не розмовляв з людьми з австрійського царства» [т.1, с. 299]. Таким чином автор підкреслює умовність кордонів, які розділяють один народ, розкидають його по різні боки імперій.

Австрійське військо, на відміну від російського, стає символом модернізованості та кращого економічного становища. «...одні бажають знайти гроші, інші офіцерські плащі, ще інші мріють про годинники, розсипані тут панкуватими австріяками, у котрих, як відомо, годинники, мов картопля, родяться на полях» [т.1, с. 380]. Австрійці мають хорошу зброю, одяг і сильно контрастують з вояками «руської» армії.

Німців У. Самчук описує як вояків сильних, дисциплінованих та жорстоких, подаючи ці риси як щось зовсім дивне і чуже для українця: «Німець. Стоїть і насуплено дивиться. Дивні, суворі люди. Нема в них усмішки [т.1, с. 446]; «німець газом душить, огнем палить, а наші... Ет!

Тьху, та й годі!..» [т.1, с. 298]. Уперше в романі згадується про них, коли говорить Матвій Володьку, що «німецький цар хоче воювати на руського, бо руський цар не хоче дати німецькому хліба» [т.1, с. 17]. Але дитячий розум хлопця сприймає такі категорії надто буквально, для нього існують лише поняття друг та ворог. Німців Володько уявляє зовсім по-іншому. У його уяві це були «дивні в рогатих шапках з пір'ям люди» [т.1, с. 509].

У той час, коли українці звикли здавна до сусідства з росіянами, до німців вони ставляться зовсім по-іншому, зовсім їх не знають, сприймають як щось чужорідне, нетипове. «І невже вони будуть панувати в нашій краю? Ні. Це неможливо. Це ніяк неможливо. Хто-хто, але не ці. Це якось не підходить, не вміщається в голову. Це ж не їх край і не їх люди. Яке їм діло до нас?» [т.1, с. 509]. З іншого боку, на змалювання німецького народу могли і повпливати численні знайомства У. Самчука з його представниками, який на період написання «Волині» вже емігрував з України.

Спостерігаючи німецьку націю зсередини, прозаїк мав змогу ще більше роздумувати над подіями Другої Світової війни. І. Руснак зауважує: «Письменник мав серед німців чимало друзів (саме до Німеччини дезертирував 1927 року з польського війська), і це ще більше спонукало до серйозних спостережень і розмислів над тим, що саме могло вплинути на людину і разюче змінити її в екстремальних умовах воєнної дійсності. Він висловлював здогад, що причини контрастних перероджень, як-от із його приятелем Г. Блюме, котрий відмовився прийняти у себе родину У. Самчука, якого знав ще зі студентських років, коріняться не тільки в німецькій культурі та ментальності, а й у впливі межових ситуацій на людину»⁴⁹. Таким чином, автор готовий не лише описувати характери, але й аналізувати умови та причини тих чи інших ситуацій.

Описуючи історичні події, письменник згадує і поляків з їхніми претензіями на українські території. «...тут у нас у Крем'янці діє Пілсудський

⁴⁹ Руснак І. Яке обличчя у війни (деякі аспекти історіографії Уласа Самчука)/ Ірина Руснак// Київська старовина, 2005. – №1. – С.123.

з отими чотирикутними шапочками... І він хоче лиш Польщі “від моря да моря”» [т.2, с. 199]. Водночас автор не наділяє поляків конкретними національними рисами, не дає їм певної конотації – ні позитивної, ні негативної. Соціальні стани теж різноманітні, від найнижчих до найвищих. Польський землевласник зображений розповнілим, уособлюючи лінь та захланність. «...маєтком завідує поляк Ревський, що грає тут першу скрипку. Обличчя товсте, розплиле, очиська вилунилися, а під ними ніби по калитці повішено, рот широкий і страшенно наподоблює жаб'ячий» [т.1, с. 73]. Натомість польські осадники займають низький соціальний прошарок. Наводячи епізод з ними, автор зображує їх жителями лісів і порівнює з дикими вовками. «Часом якась людина по дорозі зустрінеться.

— Дзінь добрий! – вітаються ті люди.

— Чого вони, тату, дзінькають? – питає Володько у батька.

— Та ж то ляшки. Хіба не знаєш? По цих-о лісах самі ляшки. Голота. Сама біда.

Дядьки і на це мають свою думку:

— Польські, кажуть, пани насадили їх тут. То, кажуть, після польського повстання хотів цар забрати панам землю. Так вони взяли та й своїм віддали, насадили чиншовиків. Але кепсько їм на цих пісках ведеться. Подивіться на їх життя.

— А докеди, люди добрі, єдеце? – питають інколи підвідчиків.

— У світ, – відповідають ті.

— Світ великий.

— Кому великий, а кому малий. Думаємо, що вам у тих лісах не дуже він великий. Не поїдять вас тут вовки часом?

— А! Ми самі, як вовки. Коби тільки взявся звідки [т.1, с. 205].

До початку Другої Світової війни на території України була достатньо велика кількість чехів. З-понад 50 тис. осіб переважна їхня більшість проживала саме на Волині. У. Самчук описує їх як людей, які спочатку не мали нічого, але «через губу землю хапали» [т.1, с. 30], а з часом «у фаєтонах

їздить, а синів інженерами та дохторами поробив» [т.1, с. 27]; Також У. Самчук робить чеха старим мельником. Матвій визнає, що «хоча чех, а все-таки порядна з нього була людина» [т.1, с. 27].

Фігурують у романі представники єврейського народу під назвами «жид», «жидва», «жидисько», «жидочки», «жидюра», «жидюга». Як відомо, в український містах ще з XV століття проживали численні єврейські громади. У першу чергу, у романі євреї стають персонажами сталих висловів та порівнянь («Знає його, як жид свою кишеню» [т.1, с. 21]; «...руку один одному подали і байдуже по-жидівськи потиснули...» [т.1, с. 23]; «жидівська тандита» [т.2, с. 110]). Євреїв, які проживають в українських містечках, У. Самчук описує типово і згідно традиції. Вони проводять грошові маніпуляції та дають гроші в займи, обачні, хитрі, шукають, як нажитися на селянах і виторгувати якомога більше, відкривають шинки по селах. «А то ж рубають! Гроші! Що жидові. Йому аби більше тисячок збити...» [т.1, с. 122]. З іншого боку, селяни завжди знають, що в скрутній ситуації або при бажанні купити більше землі завжди можуть звернутися до єврея. Також автор наводить низку кумедних ситуацій довгого торгування з євреями за півня, яйця, чоботи тощо, яке Володько сприймає як боротьбу: «А Володько весь час уперто слідкує за цією боротьбою. Він весь у душі на боці батька, і його нехить до жидівки дуже виразна. Він майже переконаний, що “та клята” їх усе-таки обдурила, що ті яйця і той півень коштують значно більше, але він мовчить» [т.1, с. 175].

Зовнішній вигляд єврея автор описує так: «Он хата одинока, брудна з відчиненим вікном. У вікні голова довгобородого, зовсім білого, жида. На голові у нього ярмулка і чорна маленька коробочка. На плечі накинена пасмужиста хуста. Постать старого безупинно, мов, вагалко годинника, хитається» [т.1, с. 342].

Дотримуючись історичної достовірності, У. Самчук робить євреїв жителями міст, а не сіл. «З Рохманова подався до Шумська. Погане містечко,

сама жидова...» [т.1, с. 188]; «Брудні, обдерті жидівські хижки, нерівні хідники, вузькі, хвилясті, ніби їх хто навмисне погнув, вулички» [т.2, с. 115].

Ромський народ не фігурує в сюжеті роману, але його представники стають героями приказок, порівнянь, сталих висловів. Чоло пожовкле «мов у цигана» [т.1, с. 10]; утому Матвія автор описує так, «що йому не тільки свої, а й циганські діти не на умі» [т.1, с. 14]; Матвій пригадує, як прийшли чехи «голі, як цигани» [т.1, с. 27]; Настя, не маючи бажання покидати рідну домівку, описує подорож у пошуках нової землі: «Поволоклися б кудись, мов цигани, у світ за очі» [т.1, с. 134]; Хведот, граючись у полі, «весь, мов циганча, закопчений димом» [т.1, с. 239]; Вірка, з якою танцює Володько, описана як «маленька, гарна, чорна, мов циганка, дівчина» [т.2, с. 174]. Автор оперує такими звичними характеристиками, як міграційна культура ромського народу, зазвичай великі сім'ї та родини з багатьма дітьми, низький соціальний статус, непривабливий зовнішній вигляд, подаючи ці очевидні конотації. Такі порівняння є цілком традиційними і вписуються в загальноприйняті стандарти циганського народу в літературі.

Татарський народ письменник у романі подає як історію, давні тіні з попередніх епох, закарбованих в народній пам'яті: «Було там місто, але татари рознесли» [т.1, с.73]; «Ще перед татарами були тут селища, та городи, та замки, де наші князі рядили, та воювались із ворогами, з татарами, що на землю нашу нападали, люд хрещений уярмлювали і вивозили в свої землі в неволю вічну...» [т.1, с. 120]; «На Дніпрі Січ свою мали і за землю руську та царя православного ляхів-єзуїтів, турків та татар шаблями воювали» [т.1, с. 258]. Також татари фігурують в сталих висловах, які висловлюють, знову ж таки, історичну пам'ять народу: «Що ми, татари, чи погани які» [т.1, с. 185]; «...то ж ми не татари, щоб відмовили...» [т.1, с. 186]; «...То ж ми не татари і не зувіри якісь...» [т.1, с. 223].

Також татари є ще одним народом, який поміж безлічі інших проживає на теренах російської імперії. Стосунок до нього має дядько Володька Єлисей, який «у війську „унтирцером“ були, татар вчили і з ними татарської

мови навчилися» [т.1, с. 413]. Проте У. Самчук не подає конкретної характеристики татар, не описує їхню ментальність, культуру, зовнішній вигляд.

Угорський народ описаний у творі як один з багатьох, що перебували у складі Австро-Угорської імперії. Переважно впродовж роману «мадярам» приписуються негативні конотації, називають «мадярвою». Звісно, на сприйняття цього народу також впливали упередження та узагальнення. У проповіді отця в церкві «мадярські полчища нагадують оті татарські орди» [т.1, с. 272]. Володько, познайомившись з дівчинкою-«австріячкою» з Галичини, в першу чергу починає розпитувати її про мадярів «що ріжуть, вішають...» [т.1, с. 299]. А угорці-полонені, яких ведуть через село, не удостоюються навіть шматка хліба через етнічне походження. «На долоні металеві грейцарі. На чорта вони. Сховай. На шмат хліба... А, маляр? Не дістанеш, коли маляр...» [т.1, с. 356].

У. Самчук не описує в романі націй, які не були безпосередньо причетні до історичної дійсності на території українських земель в першій половині ХХ століття. Основна увага зосереджена на конфлікті української ідентичності в засиллі інших мов, націй, культур. Побіжно згадує автор «гапонця», шведів, турків: «А он гапонець все-таки диви... – Гапонець. Де гапонець. До нього хіба доберешся? Якийсь там Сахалин віддали – для Росії все одно – один волос» [т.1, с. 242]; «Володько й собі міркує: раз руский цар і шведа побив, і Наполеона, і турків, то що йому якийсь германець» [т.1, с. 242]. Проте ці згадки несуть лише доповнювальний характер у контексті твору та не подають читачеві жодної конкретної характеристики народів.

Отже, змальовуючи історичні події першої половини ХХ століття на етнічний волинських землях, У. Самчук описує ментальні особливості націй, які, хоча можуть здатися дещо суб'єктивними, постають в ідейному задумі твору як правдиві в очах українських селян, які відчувають на собі утиски німецьких загарбників, більшовицької системи, польського режиму Пілсудського. Переплітаючи у трилогії описи націй, з якими стикається

українець, У. Самчук прагне відтворити реалії свого дитинства, відтворюючи політичну, економічну і зокрема етнічну ситуацію на землях Волині на початку XX століття. Завдячуючи традиційному розселенню та історичним передумовам, з деякими національностями українські селяни добре знайомі, наприклад з ромами, євреями, поляками, тобто тими, хто проживав на етнічних українських територіях. Натомість представників інших народностей сприймають як щось чужорідне, невласне для українського суспільного простору. Описуючи особливості кожної нації та її взаємодії з українцями, У. Самчук прагне правдиво змалювати події довоєнного та воєнного часу.

РОЗДІЛ ІІІ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ В ЧАСИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1917 – 1921 РОКІВ

Кінець ХІХ – початок ХХ століття – це час активного самовизначення націй у європейській народів, які не мали власної державності (народи Австро-Угорської імперії). Українці теж починають викристалізовувати свідому позицію.

Обидві держави, у складі яких існувала Україна, були насильницькими, вороже налаштованими щодо свідомого українця, такий громадянин був їм зовсім не вигідним. Неосвіченого, «темного» селянина мало цікавили питання національної ваги. Це можна пояснити браком освіти та горизонтів. Лише пізнавши весь світ, свою історію, культуру, можна сформувати себе як представника певного народу, стати вільною людиною і присвятити свій талант і діяння майбутньому України.

Проблема української національної ідентичності є наскрізною не лише у творчості Уласа Самчука, а й у доробку інших українських письменників. Письменник активно підтримував заангажованість художньої літератури, зацікавлення сучасними проблемами й свідомо не сприймав більшовицької ідеології, спрямованої на нищення особистості. «Ідейне навантаження романів У. Самчука різноманітне, хоча й визначалося тією обставиною, що він належав до письменників, для яких література як особлива форма духовної творчості була тісно пов'язана з ідеєю української державності», – пише І. Руснак⁵⁰. Отже, у своїх творах, зокрема в романі «Волинь», автор робив помітний акцент на українській державницькій ідеології.

Майже усі власні роздуми та істини автор вкладає в уста головного героя Володька Довбенка. Послідовно простежується духовне становлення

⁵⁰ Руснак І. Художня візія тоталітарної дійсності у прозі Уласа Самчука (до 100-ліття від дня народження письменника)/Ірина Руснак//Дивослово, 2005. - №2. – С.49.

хлопця, його болісні хитання і сумніви, морально-філософські роздуми про шляхи пошуку себе й сенсу життя. Автор глибоко й всебічно досліджує постать Володька, його моральні конфлікти, еволюцію його світосприймання.

Світ почуттів та роздумів над історичним буттям українців та пошуком шляху самопізнання проходять лейтмотивом через усю трилогію. Я. Поліщук пише: «Увага письменника зосереджена на еволюції українського чинника. Скажімо, у романі “Волинь” він поетапно відстежує становлення національних засад земляків від свідомості “руських”, підданих “білого царя”, до пізнання основ національної культури, а згодом до рішучого прийняття українства й боротьби за нього в умовах асиміляційної політики міжвоєнної Польщі»⁵¹. Письменник втілює національну ідею через систему образів, логіку характерів і змалювання історичної епохи.

Цікавою є градація поняття України впродовж усього роману. На початку другої частини «Війна і революція» Володько ставить питання: що таке Україна? Відповідь «госпожі»-вчительки про область над Дніпром не задовольняє його цікавості, залишається незрозумілою. Проте у третій частині «Батько і син» У. Самчук розкриває це поняття надзвичайно образно та абстрактно, вкладаючи цей монолог у вуста ув'язненого через українську ідею. «Знаєте, що таке Україна? – питав він з тихим пафосом, і очі його горіли тим огником святості, що його можна бачити лишень у натхненно віруючих. – Це наш закон... Мораль... Приречення. Це не тільки те, що бачимо, а також те, що не бачимо... Запізнене вийшло з минулого і йде неухильно назустріч, як день, як ніч, як смерть, як народження. З глибинності життя, від серця планети, з кожного нас... З частинок нашого щоденного думання, з болів наших, нервів і кожного тільця крові... Покоління, історія, могили, кохані люди, народження і кості в землі... І я вам, ще такому молодому, хочу сказати: Україні до цього часу ще не було... Вона щойно

⁵¹ Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби/Ярослав Поліщук//Слово і Час. – 2007. – №6. – С.27.

тепер на наших очах родиться... Воістину, вона щойно родиться» [т.2, с.211]. З химерної, уявної речі на початку твору поняття українського народу стає в кінці твору потужним відчуттям, яке відкриває в собі Матвій і надто – Володько.

На тлі бурхливих історичних подій автор розкриває особливості національної ментальності героїв, показує особисту правду кожного персонажа. Хтось йде старою витоптаною стежкою хліборобської праці, як Матвій; інші керуються дослідницьким духом та пізнають нові шляхи особистісного розвитку.

Можемо спостерігати, як впродовж роману еволюціонує український чинник, змінюється його вага, як трансформується свідомість героїв роману, викристалізовується національна ідентичність. Герої проходять шлях від байдужості до прагнення змін, розуміння свого місця у світі.

Досліджуючи характери персонажів у «Волині», Ю. Мариненко слушно зауважує про У. Самчука: «Він завжди так спрямовує розвиток художнього конфлікту, щоб якомога рельєфніше показати читачеві справедливність національних амбіцій персонажів-українців мати власну державу. Не відразу, поступово, але, як уже зазначалося, Володько все ж усвідомить, що шлях до здійснення його мрій пролягає тільки через українську державність»⁵². Альтернатив нема: з одного боку нависає Польща, з іншого – Росія, а українець твердо відчуває потребу у власній державності.

Зауважимо те, що реалії національного розвитку У. Самчук переніс у роман з пам'яті про власне дитинство. Адже після польського повстання 1864 року царська влада активізувала заходи з «обрусення Волинського краю», а здійснювала їх історичними прецедентами (масові накладі курсів історії Волині П. Батюшкова та А. Андріяшева). Проте ефект від виконаної роботи був не такий, якого розраховувала влада. Волиняни не переконувалися в

⁵² Мариненко Ю. Еволюція характерів персонажів у трилогії Уласа Самчука «Волинь»/ Юрій Мариненко// Дивослово. – 1999. – №11. – С.8.

правах дому Романових на волинські землі, а лише набували інтересу до коренів та історії власного народу.

Трилогія відзначається глибиною осмислення проблеми національної самоідентифікації. Можемо прослідкувати, якими шляхами формується національна свідомість українців, які чинники впливають на становлення української ідеї: історія, наука та освіта, мова, ставлення до власної землі, до сім'ї та родини.

Ідею власного походження та історичних передумов У. Самчук вводить у сюжет роману дуже поступово. Ростучи, Володько починає ставити собі по-дитячому наївні питання. З часом ці питання стають серйознішими, глибшими, набирають для героїв значущості. У першій частині «Куди тече та річка» Володько часто задумується над тим, хто він є, кому належить волинська земля.

Діалог Матвія з сином показує, що пересічний селянин не знає своєї історії, не може виокремити свою націю з-поміж інших, сусідніх націй, відтворює ті думки, які йому нав'язувала самодержавна влада впродовж років. «Для нас усіх це одна родина – Росія. Росія дуже, дуже велика» [т.1, с.49]. Проте з плином часу Володько починає сумніватися у правдивості слів про «родіну». Для цього йому знадобилось слухати багато історій, оповідок, знайомитися з новими людьми.

У. Самчук впродовж усього твору прагне донести важливу думку: ми страждаємо через те, що не витворили свого бачення минулого, яке давало б можливість самоідентифікуватися в сучасних реаліях, заявити про себе як про самодостатню націю і вивільнитися з-під влади імперських режимів.

Пізнання свого історичного минулого зображує У. Самчук і через відкриття читальні та розвій літературної освіти. «Кільчилась і витикала паросток читальня. Маленька, закидана сотнями хат. Десь там у присінку з вікном, заложеним лубком, з Шевченком і Франком, тістом приліпленими до нерівної стіни. П'ять-шість людей приходило... Сиділи, слухали, дивились. Кволо горіла лампочка. Півтьма й тиша. А серед тиші й півтьми з'являлися

гетьмани, бунчуки, ревли гармати. Чорне море, і Дніпро, і гори сині... І запорожці йшли лавами через степи, через моря. З-під Босфору. З-під Очакова і Москви. З-під Жовтих Вод, з-під Корсуня... З-під Пиляви і з-під Збаражу... І незабутній, славний Хмель, ніби живий, в киреї ставав отут, і булава горіла діамантами. Палали очі всіх. Серця тремтіли враз. Йшли могутні полки, і земля дудніла. Гриміла слава на цілий світ!» [т.2, с.96].

Дуже показовим є епізод у млині, де Володько слухає оповідки дядьків. «А іншого разу один новий дядько, якого перед тим Володько ще не бачив у цьому млині, почав оповідати про самий Дермань, про старовину... Казав він, що земля наша древня і люд тут з давен і давен проживає. Ще перед татарами були тут селища, та городи, та замки, де наші князі рядили, та воювались із ворогами, з татарами, що на землю нашу нападали, люд хрещений уярмвлювали і вивозили в свої землі в неволю вічну...» [т.1, с.120].

У фразі «наші князі рядили» відчувається особливий акцент на слові «наші», селянин свідомо підкреслює той факт, що вони безпосередньо генетично споріднені з цими князями. Після цього йде гострий висновок, який вказує на всі помилки українців: «Мало у нас писалося, мало читалося, а все отак з уст в уста передавалося, а то, звісно, воно не записане гине. І ліси, і болота – вирубили, висушили, але земля наша древня, сива давнина лежить на її облику. І наші селища, і городища, і замки, і монастир... Усе то каже, що рід великий заселяв цю землю, хоча тепер він здрібнів, заїла неволя, панщина, упокорення. Бо людина, що раз в ярмо голову схилить, тяжко назад до волі вертається. Були у нас і Сангушки, і Вишневецькі – роди великі і древні, але і ті полакомились на чужі охляпи – мерзенний такий вам клан, що честі не знає, а народ наш отако самотужки жив і живе, та всі, кому лиш заманеться, зобижають його. А хто винен? Ми самі! Кров наша винна! Душа наша! Не датись повинність наша, гнати від себе пасожерів! А ми мало дбаємо самі за себе, не вчимось, не цікавимось світом, не йдемо помежи люди...» [т.1, с.121]. Дядько прагне донести істину:

в минулому українці не спромоглися постояти за свою свободу, не дати образити себе, а тепер, як наслідок, люди не можуть відчутти свої корені, унікальність.

Ідея У. Самчука полягає в тому, що ми ніколи не станемо самодостатньою, розвинутою нацією, поки не дізнаємося, хто ми є насправді, не зуміємо заявити про це світові. Він доносить устами Володька: «А ті, що будуть колись, хай читають. Хай знають, що перед ними також були наші люди, і також жили, і також любили все на Божому світі. Я хочу, щоб почалось нове життя. Щоб покоління наші не тратились, не западали в землю, не зникали, мов худоба. Хочу лишити слід, слово, музику, барву. От що я хочу» [т.2, с.86].

Володько, який відчував себе обділеним знанням про своє українське минуле, хоче не допустити цього зі своїми нащадками. У. Самчук стверджує, що створення повноцінного духовно-культурного світу, усвідомлення свого історичного минулого – це основа нового етапу українців, основа нового життя.

Поняття «Україна» спершу зовсім не відоме Володькові. На його запитання про запорозьких козаків, про Україну він отримує від «госпожі» учительки розмиті й незрозумілі відповіді: «То, кажеться, така область над Дніпром... Там десь коло Києва» [т.1, с.258]. Саме нестача інформації не дозволяє пересічному українцеві самоідентифікуватись, він ототожнює себе з іншими громадянами Росії. З іншого боку, селяни називають представників російської нації кацапами, чітко відмежовуючись від них. Жителів Галичини волиняни сприймають як іншу, чужу націю, проте з подивом виявляють, що розуміють їхню мову.

Справжньою кульмінацією у розумінні національної самосвідомості стає для Володька відкриття походження власної сім'ї. «Так от він раз мені й каже: “Е, Матвію, Матвію... Не знаєш ти свого роду... А був то рід славний... Ти звешся Довбенко? По-вуличному Гуца? А чи знаєш, що твій прадід звався Довбня-Гуца й був козаком запорозьким? То-то, каже... І був

то козак, каже, не посполитий, а зацний...”. Так і сказав... Ці слова до цього часу тямлю. І прийшов він, каже, як Січ Запорозьку розбили... Точно не знаю якого року... Осів там на Запоріжжі й хутір заложив... Це був наш предок» [т.2, с.284]. Таким чином автор закладає чітку градацію від початку твору до його кінця, від розуміння себе як частинки «руського» народу до усвідомлення власної унікальності та відкриття власного козацького походження.

Формування суспільної свідомості українця в романі проходило багато етапів. Володько починає свій шлях з самоосвіти. «Натомість він заліз у гушавину книг. Ці славні, тихі приятелі оточили його зо всіх боків, розгорнули перед ним необмежені обрії і манили кудись – далі, все далі у безконечність, під зоряне небо, на степ розлогий, на моря та океани у борню з буревійними хвилями... Ах, який широкий світ! Як далеко можна йти, як багато можна бачити» [т.1, с.297]. Саме читання стає для хлопця початком самоаналізу, руйнує бар’єри тихого сільського життя та показує нові обрії.

Довгоочікуваним кроком для хлопця стає школа, яка, хоч і діяла під крилом російського царату, проте дала йому перші знання і поштовх до ще більшого заглиблення в навчання. Хлопець чує постійну потребу в освіті, у пізнанні чогось нового. «Але Володько мусить знати багато більше букв, усі букви, мусить всі казки прочитати, книги великі, як та Біблія, читати. Йому лиш треба букваря. Треба просити маму, щоб купили» [т.1, с.91].

Володько вбирає у себе науку нетерпляче, завжди прагне більшого. «Боже, як це досадно товкнися все на місці, теліпати в торбинці все оту одну “Азбуку Сеятель” Клавдії Лукашевич і знати все, від дошки до дошки, напам’ять, і “Умную ворону”, і “Трі козлика”, і ніяк не могли далі, бо приходять Петри, Миколи, такі винятково “западенні”, як сказала б мати, і треба з ними держати ногу, хоча Володько тут давно вже перший, за ним горою учитель, і ніякі Радіони, ніякі Євгени не можуть йому нічого вдіяти» [т.1, с. 240].

Зі зростанням Володько починає все більше задумуватись над речими, які піднімаються над домашньою роботою, худобою і полем. Справжнім відкриттям для хлопця стає розповідь студента-панича про Шевченка та «Кобзар». Це знання нової істини стає ніби наступним етапом у формуванні Володька-українця: «Кобзар приносить нову віру. Перед ним починає жити щось таке, чого до цього часу не розумів» [т.1, с.399].

У третій частині трилогії знаходимо враження Володька від його пройденого шляху в науці. «Куди дінуся? Таж я ту науку... Сам знаєш... Я виривав її з землі! Я так хочу вчитись!» [т.2, с.20].

Ще одна сильна риса Володьки, яка допомогла йому сформуватись як свідомому українцю – це почуття власної гідності, віра у те, що він сам собі господар на рідній землі, вміння дати відсіч усім, хто хоче поставити його на коліна. «Він ніколи не чує себе малим, сільським хлопчиною у подертих штанцях. Ні. Ні. Хто б так подумав, жорстоко помилився б. Він чує себе володарем цього всього» [т.1, с.306]. Отже, освіта, яку здобував Володько спочатку в сільській школі, потім у Дерманській семінарії, стає важливим поштовхом для пізнання себе також і в національному аспекті.

Мова і народ – поняття нероздільні, адже мова – це ще одне обличчя народу. Протягом процесу духовного зростання членів сім'ї Довбенків, зокрема Володька, культивується також проблема мови. На початку роману українська та російська мови репрезентуються як мова простого народу, «людська мова» та мова панків, посадовців і влади відповідно: «Усе то було сказано, звичайно, по-російськи, “по-панськи”. Панок інакше говорити не може, але дядьки до такого, звісно, давно звикли. Де ж є такі пани, щоб говорили по-людськи. На те він такий тонесенький, та тендітний, і обличчя в ластовинні, і волосся м'яке та ясне, мов у ляльки, і довгі та прозорі пальці, що, їй-Богу, можуть поламатися як скло» [т.2, с.78].

У свідомості малого Володька російська мова – це мова чужа, її він ніколи не використовує в побуті та не чує в селі, проте любов до книг така велика, що він починає розуміти її. «І весь той день до самого вечора читав

ту книгу. І прочитав її майже половину. І не зважав ані на дрібні літери, ані на чужу мову» [т.2, с.183].

Якщо людина хотіла долучитися до освіти, науки, стати письменною, вона змушена була переходити на російську мову і вивчати вірші О. Пушкіна, адже альтернативи не було. Володько не вельми переймається цим фактом. Проте в процесі зростання приходить розуміння абсурду та невідповідності, розірваності між живою мовою спілкування і мовою викладання у школі, мовою друкованих творів.

Володько починає прагнути української книги. «Він хотів би купити якісь книжки, писані по-українськи. Але таких немає. Книжки все руські. “Святитель Пітірім Тамбовській”, “Сергій Радонезжскій”, “Серафім Саровській”. Он відома “Откровеніє воіна із каріта”. Бачить також “Ад і рай”. Ці книжки нагадують Володькові дитинство. Не любить він тепер такого читання, але чомусь купує “Ад і рай” і “Откровеніє” [т.2, с.449]. Це, так би мовити, мовчазне незадоволення ситуацією. Але вектор мовної політики кардинально змінюється, коли приходить нова, українська влада.

Красномовно описав У. Самчук зміни у навчальному процесі. У школі діти спершу змушені слухати науку російською мовою. Проте згодом школа переходить на рідну українську: «Там остаточно “українізація”. Читанки Курила, прикметники, дієслова. Зникли “глаголи” й “прилагатільніє”. Все піддається, бо йде Україна, так, як повинь, як буревій. Нема перепон її шаленому маршеві... Йде мова і валить язык. Нема ради...» [т.2, с.457]. Незважаючи на владу, яка змінювалася одна за одною, на насадження чужорідних мов і культурних ознак, українське селянство, віками гноблене самодержавним ладом, починає пробуджуватися, розуміти свою окремішність.

Описуючи життя родини Довбенків, У. Самчук робить культурні відмінності ще одним чинником виокремлення себе як представників власної нації. Недаремно Матвій після поїздки до Росії в пошуках землі робить висновок, що «не наша, кажу вам, культура» [т.2, с.137]. Автор яскраво

зображує у романі розмаїтість українських народних традицій, звичаїв, обрядів.

Традиції та звичаї кожного народу – це джерела духовної культури. У життя селян ці поняття вкоренилися найглибше. У. Самчук розумів, що саме звичаї стають одним з головних чинників формування народної творчості, а значить і народу, тому й сповна описав колорит свят українців.

Насамперед постає сцена святкування Різдва. Прихильниця усіх традицій, «забобонів», як називає автор, – Настя. «Але за забобонами горою Настя – як батьки, як діди, так і ми будемо робити, не ми ті закони писали, не нам їх і касувати, а не добра та пташка, що свого гнізда цурається» [т.1, с.106]. У словах селянки чується глибокий закорінений зв'язок з предками, пошана до роду, що передається від покоління до покоління.

Розгорнуто описаний святвечірній стіл: «І вона пече, і варить, і смажить, правда, дванадцять не дванадцять страв, а до половини завжди доходила. І юшку з олією, і смажену та запечену в тісті рибу, і душену капусту на вареники, і кутю з узваром, і всілякі там інші калачі, книші, ковбаси, та різні, різні витребеньки, що їх і не перелічиш» [т.1, с.106]. Перед вечерею сім'я молиться перед образами.

Різдво для малого Володьки – це не лише нагода поїсти смачних страв, це і привід послухати урочисту Службу Божу, побачити дядьків, тіток, сестер, поколядувати. Лише на велике християнське свято селянин має право залишити поле, прийняти у себе родину та самому навідатись до родичів. Святвечір об'єднує всіх за одним столом, «така лагідна тиша, так гарно горять над головами свічі, такі всі спокійні і щасливі» [т.1, с.108].

Святкування Великодня описується не так розлого. У п'ятницю – Плащаниця, на перший день свят їздять святити паски. Велике значення автор надає святкуванню другого дня Великодня, коли ходять «на могилки». Знову ж таки, селяни засвідчують свою пошану перед мертвими, «набрали зі собою, як велить звичай, і поїсти, і попити, щоб побути разом з мертвими, коли Христос воскрес із мертвих» [т.1, с.198]. На могильних горбиках

розкладають паску, крашанки, запалюють свічки, правлять панахиду. Збирається родина, поминає покійників. Воскресіння Христа знову збирає разом усіх живих і мертвих.

Описується у «Волині» і святкування Юрія «на житі». «Гармидерно стало, і в хаті, і надворі, всі хочуть на жито...» [т.1, с.137]. Родина Довбенків святкує серед природи, просто неба, на траві. «Сонце гріє, сосна пахне, килим зеленого жита стелиться вниз, сад квітучий, луг зелений» [т.1, с.137]. Це свято символізує життєдайну силу весняної природи, могутність і родючість землі.

Значне святкування припадає і на Зелені Свята, або Трійцю. У. Самчук описує традицію прикрашати домівки зеленню. «Втикалося клечання, верталися з полів люди, біля монастиря розташовувались на завтра буди, де продаватимуть всяку-всячину» [т.1, с. 146]; «Матвій привіз ще кленового та липового гілляччя і все то також позатикали в землю. На дворі постав гай...» [т.1, с.146]. Довбенки їдуть до церкви, а після – відвідують родину.

Не оминув У. Самчук у «Волині» і змалювання традиційного українського ярмарку. Його приурочено до великого одпусту в селі Гільчі на Миколи. «На селі в цей самий день ставлять буди, каруселя, книжечки. І гамір великий стоїть в той час над селом, тисячі підвід заповняють усі дороги, всі прощі, усі подвір'я» [т.1, с.141]. Головний герой Володько в захваті від ярмарку, адже він з раннього дитинства наділений характером мандрівника, «любить їхати, бачити нові місця, бувати між людьми» [т.1, с.141]. У. Самчук зумів влучно передати атмосферу гучного сільського ярмарку: «Усі кудить їдуть, квапляться, вітаються» [т.1, с.142].

У романі У. Самчук описав також вечорниці. У цьому дійстві відчувається тяглість традиції, що передається поколіннями. На вечорницях молодь забавляється, співає, закохується й свариться.

Чітко спостерігаємо почуття старовини, почуття присутності предків. Змінюються покоління, але народні особливості переходять від предків до нащадків. Змальовуючи вечорниці, автор пише: «Чимсь старим, давнім віє,

ніби тут панує дух предків. Так, мабуть, було сто, двісті й більше літ перед цим, так і тепер. Тільки одяги дещо змінилися. Нема ні корсетів, ні вишивок, ні свиток. Легкі перкалеві блузки, спідниці... У хлопців кепки, штани-галіфе й чоботи» [т.2, с.90].

Прикметно, що автор переніс у роман багато традицій і свят зі спогадів про свої дитячі літа. Читаючи «Волинь», ми пересвідчуємось, що український селянин має глибоку християнську віру, проте має не менш закорінений зв'язок із землею, по-язичницьки величає її, поклоняється їй. Рік селянина – це постійний колообіг, повторення календарно-обрядового циклу.

Ще один чинник формування національної свідомості – це почуття єдності з рідною землею. Проте цей зв'язок варто розглядати не лише як претензію на свій наділ поля, а й як розуміння, що ти сам господар на своїй землі й ніхто більше не розуміє її так, як ти. Поняття землі переходить з конкретики на початку твору до густої абстрактності в кінці твору.

У. Самчук підносить поняття землі до рівня символізму матері людського роду, початком усього живого. «Роди, велика, непорочна! Роди, прамати всіх родів» [т.2, с.251]. Окрім цього, підносячи особу матері як сакральну, землю автор називає «найсильнішою з матерів» [т.2, с.437]. У романі відчувається наскрізний мотив сплетіння, єднання людини і землі; людина виходить з землі та лягає в неї, вона супроводжує всі етапи нашого життя. Автор називає Матвія «здоровим коренем землі своєї» [т.1, с.329].

Прив'язаність до землі Матвія Довбенка, яку в певні моменти У. Самчук гіперболізує, показує у найвищих її проявах, впливає з відчуття себе її частиною. Чоловік не може допустити ворога топтатися по ній. Думки Матвія переосмислюємо зараз, у часи російсько-української війни. У гострому монолозі показує автор готовність боротися за своє місце. «Коли ти хоч вже конечне, щоб я покинув цей шматок землі, то зроби так, щоб провалився він і на його місці постало море. Хай хвилі гуляють тут, ніж ворожий чобіт, що топтатиме цю скибу, де кожна грудка напоєна моєю кров'ю. Півсотня років стелиться поза мною, і я згадую кожний день, як

згадую болючий зуб кожную секунду. О, це вже ні! Підходь, арміє – сто тисяч, я стану проти, і хай тисяч куль б'є в мої груди. А місця цього я не дам! Я завоював його! Я – Матвій Довбенко! Я не видавав його ні від кого з рук. Я заплатив! Так, — кров'ю, шматками власної плоті, ріками поту! Як хто сміє загарбати мені це?!» [т.2, с.273]. Перш за все впадає у вічі незавойовницький характер українця, який, на відміну від інших кочових народів, прагне оперувати своїм законним правом на землю.

У романі поняття землі відіграє важливу роль, служить фактором самоутвердження, усвідомлення власної сили, працездатності. Варто згадати подорож Матвія до Смоленська в пошуках наділу. Чуже місце і його мешканці викликали в Довбенка лише співчуття: «Не сподобалось мені там. Ні. Не наша, кажу вам, культура. (Знов те слово!) Правда, ліс там заздрощі, та що з лісу. Земля не пишна, громиш, та й орати її там не вміють. Вийде ото вам з таким гаком, сохою то звуть, і поре отак, як попало... І народ, кажу вам, невзрачний... (знов чуже слово!) Добрий люд, щирий, та сірий такий. Самі вам лапті. Я думав, що це у нас біда, та коли я порівняв... Ге! То ми, виходить, багатії проти них. Баба там усім заправило, а мужик то спить, то пиячить, то йде в «ізвоз», то на промисли... А баба і ціпом молотить, і оре...» [т.2, с.137–138].

Після поїздки Матвія в російські губернії у пошуках землі спостерігаємо разючу відмінність між Росією-«родіною» Довбенків і «кацапщиною». Порівнявши своє життя і господарство з іншим, Матвій уже відчуває свою вправність, вміння обробляти землю і цінує свій шматок землі, який так добре родить, цінує свою сім'ю, сусідів і усе навколишнє життя.

Володько приходить до усвідомлення своєї істинної національності через зв'язок із землею: «То була Україна. Так. Це Україна, його батьківщина, дивна й незнана земля, що має два обличчя. Одно чорне, з потом праці, друге радісне, усміхнене, рожеве, як барва рожі, зрошеної росою» [т.1, с.443]; «Цей млин, ці люди, цей став – все, все навкруги це Україна, і навіть отой рачок у ставу, це вже багатство України» [т.1, с.442].

Осягнувши свою унікальність, окремішність, у Володька ніби відкрилися очі на все, що його оточувало, він відчув цінність світу, у якому жив і працював.

Змальовуючи ідилічний образ українського селянського життя, особливо очима малого Володька в першій частині трилогії «Куди тече та річка», У. Самчук робить важливим елементом світовідчуття персонажів природу. Природне середовище – це те, що нас оточує, формує особистість і дозволяє людині відчувати себе частинкою великої людської спільноти. Воно визначає сутність кожної нації. М. Данилевич пише: «Перше, що визначає обличчя будь-якого народу, це природа, серед якої він живе, працює, творить свою історію. Природа є постійно діючим визначальним фактором. Тіло землі (гори чи рівнина, пустеля чи вода, і т. д.), клімат, рослинний та тваринний світ диктують спосіб життя, характер занять»⁵³. З одного боку, це одвічна боротьба з природою, важкий процес оброблення землі. Уже перше речення роману вказує на тяжке селянське життя. З іншого боку, природа дарує потрібну атмосферу для молодого мрійливої душі Володька.

Для українця завжди сім'я була чимось сакральним, вагомим і непорушним; це найменша одиниця нації, яка закладає основи самосвідомості. На прикладі родини Довбенків У. Самчук показав модель української селянської сім'ї, вкладаючи у цей образ і спогади про власну родину, описав її надзвичайно ідилічно: «Які чарівні оті своя хата і все навкруги. Як приємно сісти на лаві за знайомим столом. На ній миска тлустої, гарячої юшки. Заклопотана мати з усмішкою на устах і сльозою в очі. Працюють ложки, зуби. Пара страви лоскоче ніздрі. Уривні оповідання. І, здається, нема сили, яка б могла розірвати цей маленький гурт людей з назвами: тато, мама і діти» [т.1, с.348].

Селянська сім'я завжди тримається разом: у праці, у спочинку, у часи війни й часи миру, переживаючи втрати і поповнення. Змалку Володько часто відчуває важку батькову руку, не звик до ніжності та надмірного вияву

⁵³ М. Данилевич. Український образ світу у трилогії У. Самчука "Волинь"/Наукові записки. Серія:Літературознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2000. – Вип. VI. – С.46

почуттів, проте він надзвичайно пишається своїм батьком, вбачає в ньому ідеал людського духу, відваги, сили волі і чистого розуму. «Ніколи та рука не обняла його – сина, не була щедрою на пестоці, та все-таки кожного року, коли “Христос воскрес”, коли всі віталися, син з величною втіхою брав ту руку і припадав устами до її шорстокої, темної твердості. І чоло його ясне і горде, ніби він син великого царя. Завжди і завжди гордий він своїм батьком» [т.1, с.253].

Впродовж усього роману Володько відчуває трепетну любов і до батька, і до матері. Любов батька сувора, непомітна на перший погляд, але від цього не менш сильна. Коли Володько травмує око, Матвій «чув цю теплу кров дитини своєї, і вона пекла його твердізні мозолі, як топлена мідь» [т.1, с.443].

Водночас Володько минулі покоління сприймає як заручників рабства і не хоче проживати таке ж життя, хоче піти вперед. «У всьому чує дух батька, дух дідів. На всьому лежить їх знак. Довгі, довгі покоління, що відходять у безвість минулого... Безславні, страшні роди й покоління. Рабство, рабство й рабство... Коса, серп і рало. Нагнута вічно спина й схилена голова. Праця, піт і смерть у муках» [т.2, с.85].

Ще одним визначальним чинником українського національного образу світу стають основи духовного розвою народу, який презентується релігією. Віра стає одним із чинників формування самосвідомості, джерелом моральності і чистоти у непевні часи. «Віра. Страшне недоторкане слово. Над світом війна, над світом пожежа, а вони клячуть у поросі. Які сили сили піднімуть їх з того пороку й уведуть у храм, де зустрінє їх усміхнений Бог і скаже їм: встаньте! Ви образ і подоба моя! Огляньтесь на себе і пізнайте своє божество, віднайдіть у собі гідність мого найкращого творіння, яке я назвав найкращим ім'ям. Встаньте і будьте самі собою» [т.1, с.448].

З особливим трепетом описується старовинний Троїцький монастир з високою дзвіницею і товстими мурами, який наводить на Володька особливий настрій. Впродовж всього роману Володько виростає у вірі,

сприймає її й осмислює. Віра стає одною з основ моральності українця в романі, фундаментом збереження національного коріння, її У. Самчук протиставляє атеїзму.

Матвій – твердий християнин, він по-книжному «молиться сорокاته “Господи помилуй”, та ірмоси, та кондаки всілякі, широко і уважно хреститься» [т.1, с.107]. Віра матері проста і щира, вона не вміє молитися «по-книжному», проте своїми словами просить Бога захисту для дітей. Спостерігаємо, як Володько сприймає прощу до Почаєва. «Володько в полоні враження» [т.1, с.447.]. Очима Володьки церква постає великою, просторою, він споглядає ікони, роздивляється обличчя святих, біблійні сцени, читає церковнослов'янські тексти. Описав У. Самчук і обряди «маслосвятія» і сповідь. У «Волині» тема віри є наскрізною, адже релігія завжди була опорою українського села.

Усі ці чинники вплив у канву роману автор, виформовуючи поступово пізнання власної гідності, розуміння важливості національного фактору. Разом з цим У. Самчук дарує героям, зокрема Володькові Довбенку, пізнання сили українців, повне відкидання комплексу меншовартості, наділяє їх прагненням змінювати світ.

Красномовним є монолог Володька, у якому він показує своє розуміння численності української нації, її значимості, потенціал: «Нас є досить. Ми є також не дурні, не сліпі й не глухі. Наші голови створені також не тільки для того, щоб добре за них нас вішати, а також для того, щоб думати й розуміти. Ми мусимо йти у світ і мусимо бути тут! Ми мусимо наповнити собою всі краї, всі народи. На кожному кроці мусимо, мов крапля камінь, довбати вперто й послідовно людську байдужість – тут у нас і там у світі. І всі наші починання мусять бути великі розміром, глибокі думкою, відповідні до величі народу нашого» [т.2, с.116].

Разом з тим у Володька завжди є глибокий стимул пізнати себе, пізнаючи Україну. Він проявляється в зацікавленні історією, територією, людьми, а вершиною українства йому здається Київ.

Зміну вектора, пріоритетів змальовує У. Самчук епізодом, де на місці царя у хаті діда Юхима Володько виявляє портрет Т. Шевченка як нового «освободителя». Також очевидними є паралелі між «Кобзарем» і Біблією. Ця картина стає ніби переломним моментом незворотності українського стержня.

Матвій приймає українство по-своєму. Він розуміє, що вже надто старий, щоб змінювати щось. Проте головним є те, що він усвідомлює свою істинну національність, більше не називає себе «руським». «Думаєте, я сам не був темний, як пень. Думаєте, коли прийшла війна, ота-о сама, що стільки народу нашого вичавила, я не йшов за царя?.. Йшов. Бо був руський, і дід мій був руський... Хто знав, що москаль вкрав ім'я наше... Який чорт міг одразу помітити його овечу шкуру» [т.1, с.499]. Своім головним досягненням на життєвому шляху Матвій вважає те, що від продовжив свій рід, виростив достойних людей, які згодом підуть у світ, будуть навчатися, працювати і презентувати український народ.

Таким чином, У. Самчук репрезентує на прикладі Матвія та Володька старий та новий погляд на світ. Батько та син стають носіями різних пріоритетів. Коли Матвій не мислить себе без сільськогосподарської роботи, хліборобства, яке дає йому наснагу, почуття влади, життєвої сили, то Володько натомість наділений жагою навчання, естетичним смаком, бажанням змін. Для Матвія життя плине статично, одноманітно в той час, коли Володько живе у певному часо-просторовому вимірі, не бажає сидіти на місці.

Батько і син, хоча і різняться на перший погляд, все таки мають виразну спільну рису. Матвій, не зумівши передати Володькові беззаперечну любов до селянської праці, наділяє його потужною наполегливістю, впертістю у власний поглядах. Молодий Довбенко, який не може змиритися з байдужістю свого народу, бореться твердо, як істинний достойний син Матвія.

У поході до Києва головний герой вбачає черговий етап прийняття української свідомості, єднання з Україною, проте ці прагнення розбиваються об реальність. Її описує ув'язнений, опускаючи перед Володьком завісу реальної ситуації. «То, чоловіче, Совдепія. Окрема планета. Затямте собі це... Раз назавжди! – Він висловив це з таким притиском, що Володько відчув удар. Те “депія”, щось як деспотія... Подражнена уява верталася до років недавнього минулого... Большевики, курява, їх обози, їх брудні обличчя, пошарпане лахміття, матюки... Пролетіли ватагами на худих конях і думалось, зникли. Ні. Вони десь є. За тією границею. Там їх царство. Совдепія» [т.2, с.212]. Таким чином, вимріяний український Київ перетворюється для Володька в пошарпану, большевицьку «совдепію».

Лазюк презентує у романі європейський вектор розвою української державності, прагнення рівнятися з західними моделями життя. «У нашому доброму Крем'янці є все, тільки нема головного: Європи! А нам треба її. Треба! Більше її, як сонця... Я там був і знаю. Мусимо казати: ми й Європа. Інакше нічого не вийде» [т.2, с.260].

З іншого боку, презентуючи емігрантське бачення поняття патріотизму, У. Самчук вкладає в уста ув'язненого «за Україну» утвердження любові до рідного краю, не прив'язуючись до конкретного місця чи певної території. «Ви, – казав той поет, – йшли не “туди”... Не шукайте її виключно там. Шукайте її також у Нью-Йорку, Лондоні, Харбіні. Вона у цілому світі, у всій планеті...» [т.2, с.211].

Очевидно, автор, повторюючи свій шлях, веде головного героя своїми власними дорогами. Володько розуміє: щоб стати вільною людиною, присвятити свій талант і діяння майбутньому України, треба покинути межі підневільної радянської держави. Йон радить йому: «Для тебе лиш одна дорога: забрати манаття і десь отуди... За Карпати. Твоя просвіта тут скінчена» [т.2, с.319]. Володько зміг вирватися, як багато української інтелігенції цього часу, щоб творити для України за кордоном.

Головний герой свідомий, скільки ще непроробленої роботи пролягає перед здобуттям власної державності. У. Самчук висловлює тезу про присвяту себе власній землі, працю на її благо, покращення добробуту. Водночас він критикує українців через їхню темноту, небажання бачити красу рідного краю. «Край наш над усі краї край... І попрацювати для нього щось варто. Рови копати, дороги класти, будинки нові здвигати... Тільки ми, чорна, земляна мужва, не бачимо ані його краси, ані багатства...» [т.2, с.78]. Незважаючи на це, У. Самчук дає надію виконанню цієї ідеї, адже у «Волині» виокремлює новий тип людини.

Ера більшовиків прагне ще більше віддалити українців від власної ідентичності, затерти кордони між націями, мовами, створити мультинародність шляхом заперечення власних народностей. У. Самчук був переконаний, що більшовицька система несе найбільшу шкоду процесові формування української самосвідомості.

Я. Поліщук пише: «Як і раніше, основним ворогом та загрозою для української душі письменник вважає імперсько-російську свідомість, модифіковану в сталінську суспільну тоталітарну систему, рішуче критикуючи наслідки впливу цих чинників, зокрема тип українця-малороса, жертви й водночас пасивного виконавця імперської волі»⁵⁴.

Чутки про революцію та більшовизм дуже раптово вриваються в життя селян. Люди, хоч і критикували царський режим, проте звикли до нього. До всього нового вони ставляться з недовірою. Проте дуже швидко слова «золоті гори обіцяють» [т.1, с.440] перетворюються в «прийдуть большевики і по вівсі тільки місце лишиться» [т.1, с.502]. А більшовицьку армію У. Самчук називає «армією напоєних дурманом патологічних покручів» [т.2, с.213].

Автор алегорично змальовує посягання більшовиків на українські території як битву, змагання, опір. «Замкни свою душу і не впусти бацили

⁵⁴ Поліщук Я.Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби/Ярослав Поліщук//Слово і Час. – 2007. – №6. – С.28

розкладу. Впади на тому місці, де горіло перше вогнище твоєї свідомості, цілуй землю ту, в якій корінь твій, і бийся за неї зо всіма Марксами, в яких би одягах не прийшли вони до тебе» [т.2, с.533].

Володько підпадає під вплив більшовицьких гасел, брошур, плакатів, починає проймається ідеями, відкидає віру, проте жорстока реальність змушує його без вагань заперечити цей політичний вибір і приймати новий, з утвердженням національних ідей. Саме фактор єднання з рідною землею заглушує в душі хлопця «голоси карикатур, плакатів і промовців» [т.2, с.533].

Промовисту тезу вкладає У. Самчук у вуста пана Гліба, сільського учителя: «Не вірте! Москві не вірте ніколи. Де Москва, там не може бути України!» [т.2, с.166]. «Спокуса Москвою», яку нерідко переживають персонажі творів У. Самчука (у «Волині» – найбільш виражено Йон), закінчується повним розчаруванням, крахом ілюзій. Для персонажів роману необхідно прожити певний період часу, щоб розпізнати суть більшовицької ідеї, переконатися у її неісності.

У зовсім іншій тональності зображена ера УНР. «Кожний цей день – день української державності» [т.1, с.496]. Селяни так само живуть у праці, але відчують себе зовсім іншими людьми, повноправними господарями, над якими немає пана і царя; відчувається віра в світле, вільне майбутнє, бажання творити на благо держави і заради власного добробуту. «Мабуть, багато віків не чувся цей народ її господарем. Все відчуло нараз, як спали з рук пута. Всім захотілося валити дубину, тягти додому, будувати нові, високі, світлі хати. Всім хочеться жити, жити, жити...Край цей уміє жити. Край цей уміє працювати [т.1, с.497]. Автор прагне зобразити час УНР в найвищому ступені ідилічності, де кожна людина нарешті відчуває власну свободу і має можливість працювати на благо майбутнього держави.

У третій частині роману вустами промовця до сейму автор подає можливі шляхи досягнення української державності, яка є фундаментальною в питанні реалізації українців як нації. «Ми не маємо своєї держави, але ми живемо в іншій, чужій державі, якої закони й конституція гарантують нам

певні права, і ті права мусимо вміти до останнього використати. Також мусимо вміти домагатися від урядів, щоб законом і конституцією гарантовані нам права були урядами респектовані, щоб їх не ламали, щоб ними не зловживали. Ось через те ми мусимо мати там нагорі, коло уряду когось від себе, якихось своїх людей, щоб пильнували наші інтереси там і не допускали до порушення їх урядами» [т.2, с.73]. Таким чином, вустами персонажа твору У. Самчук намагається донести читачеві власні погляди на законні права українців, якими повсякчас нехтують через незнання, відсутність ініціативи та бажання, міцного вольового стержня.

Отож, починаючи роботу над трилогією, У. Самчук поставив перед собою завдання описати становлення української ідеї, пробудження національної свідомості, яка вивільнюється з-під гніту окупацій, утисків та воєн. Зображуючи становлення нового українця в романі, автор робить основою самосвідомості головного героя природні селянські чесноти. Підносяться та стають абстрактними поняття землі, праці, сім'ї.

Володько Довбенко, для якого прототипом є сам автор, зростає серед волинської природи, вбирає в себе батьківську мудрість, силу землеробської праці та пізнає дійсність навколо себе. Разом з цим У. Самчук стверджує, що одного «здорового інстинкту» недостатньо для розуміння свого місця в світі. Цей інстинкт є міцною основою, проте важливим є і саморозвиток, бажання вчитися, відмежовувати правду від обману, вміння співставляти і порівнювати, мати власну думку.

Володько – це особистість, яка спрагла життя, знань, не втомлюється шукати правду, виокремлювати її з-під засилля чужорідних облуд. Формування суспільної свідомості українців письменник гармонійно вплив у сюжет твору та зробив основним ідейним мотивом.

ВИСНОВКИ

Мета магістерської роботи полягала у дослідженні особливостей поняття національної ідентичності в історичному та філософському дискурсі, висвітленні візії національної ідентичності як ключової особливості роману «Волинь» У. Самчука, дослідженні головних її проявів.

Слід зауважити, що поняття національного самовизначення у творах українських письменників, їхнє прочитання та цитування є надзвичайно актуальним в часи піднесення національної думки проти російської агресії. У цьому дискурсі важливим є той факт, що впливи засилля російського культурного та суспільного світу У. Самчук завжди справедливо вважав головною проблемою в процесі українського самоусвідомлення. У своїх художніх та публіцистичних творах автор повсякчас піднімає питання національного самоусвідомлення, важливості української державності, розвою літературної та культурної української сфери тощо.

Феномен національної ідентичності дуже глибинний, невизначений, досліджуваний вченими в різних аспектах, проте досі не здобув єдиного визначення, характеристик, ознак. З-поміж термінів багатьох вчених виберемо найголовніші ознаки.

Національна ідентичність – це самовизначення себе як представника конкретного народу. У цьому дискурсі важливими є також поняття міжособистісних зв'язків, історичних уявлень, мови, символів нації, політичних цінностей. Безліч різноманітних чинників здатні виформовувати унікальну ідентичність кожної нації.

Проблема національної свідомості на кожному етапі розвою української думки була важливою, не втрачає вона своєї актуальності й зараз, коли безліч українців не лише в Україні, а й за її межами мусять робити це по-екзистенціальному важливе усвідомлення. Перешкодою до повного усвідомлення власної національності завжди ставало засилля чужих влад, мов, культур, які концентрувалися на етнічно українських територіях, а

також численні утиски українців у культурних, освітніх, мовних, суспільних сферах.

Глобальні політичні події завжди стають каталізатором для розвитку національної ідентичності, саме тому початок ХХ століття характеризується глибиною осмислення національної проблеми в суспільному та літературному дискурсі. Численні українські історичні діячі та письменники піднімали проблему власної державності, яка логічно впливала з національного самоусвідомлення громадян.

Яскравим прикладом стали учасники Празької школи, які представляли національну думку в діаспорі. До осмислення цієї проблеми та культивування її в власній творчості активно долучався поміж інших і У. Самчук. Письменник, що творив переважно в середовищі діаспори, і в доповідях, і в публіцистичних творах, і в художньому доробку презентує самоствердження національної ідеї, української державності, яка вивільняється з-під гніту примусово насаджених режимів.

Художній світ У. Самчука постає єдиним та різноманітним водночас. Письменник репрезентує органічно-національний стиль, який проявляється в манері оповіді, системі образів, закладених ідеологічних концептах.

Головне завдання, яке ставив собі молодий У. Самчук перед написанням твору, – охопити події свого дитинства в загальнонаціональних масштабах і при цьому висвітлити особливості діючих ідеологій. Література у сприйнятті письменника була невіддільна від суспільного життя, тому не викликає подиву те, що елементом усіх творів У. Самчука є ідея української державності. Цю ідею письменник впродовж усього роману подає як основний мотив.

Основне ідейне навантаження роману «Волинь» базується на змалюванні української бездержавності та зміні свідомості українців, які поступово перестають ідентифікувати себе як громадян «родіни», духовно відділяються, відчують свою унікальність. Тобто У. Самчук ідейною основою робить становлення національної свідомості українців.

Прикметно, що персонажі роману «Волинь» на кожному етапі роблять вибір на користь України, деколи навіть не знаючи достеменного значення цього слова. У кожного шлях самоусвідомлення відбувається по-різному, але кожен врешті починає розуміти свою приналежність до великої української ідеї.

Головним мислителем, просувачем думки стає Володько Довбенко. Цей типаж надзвичайно гармонійний та природний, без штучності. С. Пінчук стверджує: «Монументальні постаті, які вирізьбив У. Самчук у цьому романі, це народні характери, стійкі, оригінальні особистості, не знані до того в нашому письменстві»⁵⁵. Володько Довбенко, презентуючи нове покоління, не хоче «стабільності», як батько, а, навпаки, прагне рости, розвиватися, вести за собою маси. Саме через свою активну життєву позицію він підіймається над селянським людом, стає активною особистістю, ідентифікує себе.

Роман «Волинь» – це твір, у якому автор розкривається як майстер розлогого епічного письма, що охоплює долю не однієї людини, а цілого народу, прагне донести духовні цінності. Письменник виголошує з трибуни Оттавського університету: «Хотілося бачити українське село, його побут не лишень як об'єкт зовнішнього зображення, а також як суб'єкт певної символічної приреченості, з якої має виступити на кін життя нова українська духовність з новим історичним завданням»⁵⁶. Таким чином, саме в нутрі села, яке зберігає в собі джерела української духовності, виформовується нове національне мислення, пробуджується приспана роками свідомість.

Досліджуючи поняття національної свідомості у романі, ми виділили такі основні чинники її формування, як історія, мова, культура, власна земля, навчання та самоосвіта, роль природного середовища та сімейних стосунків. Кожен з цих факторів має своє важливе значення в процесі витворення унікальної національної свідомості українця. Через долю родини Довбенків у

⁵⁵ С. Пінчук. Улас Самчук і його роман-епоса «Волинь» // Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Т. 2. – К.: Дніпро, 1993. – С. 328.

⁵⁶ Самчук У. Ідейні мотиви моєї творчості / Улас Самчук // Роздуми про літературу : зб. літ.-крит. ст. / Улас Самчук ; упоряд., прим., післям. М. Я. Гона. – Рівне, 2005. – С. 51

романі представлена широка панорама селянського побуту, важкої праці на землі. Село – це оазис національної самобутності, гармонійне життя серед природи, яке виформовує, виховує людину нового часу та нового світогляду.

Ідею роману У. Самчук розкриває через особливості дитячого світосприйняття навколишнього світу і розуміння свого місця в ньому. Головний герой роману Володько – це еволюційний образ, приклад людини нового мислення, свідомого українця, який прагне завжди розвиватися, досягати своїх цілей, падати і підніматися, зазнавати невдач і радіти успіхам.

Отже, Улас Самчук – це людина невтомної праці, яка усе життя присвятила діяльності на благо Україні. Перебуваючи далеко за океаном, він ніколи не забував рідної землі і творив унікальні твори, які не мають аналогів в українській літературі за масштабністю зображення і глибоким ідейним посилом.

Окрім письменницької діяльності, він був журналістом і публіцистом, редактором газети «Волинь», членом уряду УНР у вигнанні. Попри неодноразові заборони, утиски радянської влади, діяльність вдалині від рідних місць, письменник зумів написати безсмертні твори, які увічнили його як гідного сина своєї землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Gutierrez N. The Study of National Identity //Modern Roots: Studies of National Identity. Ed. by A. Dieckhoff and N. Gutierrez. – Aldershot: Ashgate, 2001.
2. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 1930-х років ХХ ст.: Монографія. – Тернопіль, 2000. – 215 с.
3. Безхутрий Ю. Коні Уласа Самчука / Ю. Безхутрий // Березіль. – 1996. – № 5–6. – С. 176
4. Бородіца С. Концептуальний погляд на романістику У. Самчука в контексті прози його доби / Світлана Бородіца // Улас Самчук : художнє осмислення української долі в ХХ столітті : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук. конф., 11–13 трав. 2005 р. (Рівне – Дермань – Тилявка – Кременець). – Рівне : Волинські обереги, 2005. – С. 124–131.
5. Бородіца С. Романи-епопеї У. Самчука у літературно-критичному дискурсі української діаспори другої половини ХХ століття / С. В. Бородіца // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Літературознавство. – 2015. – № 42. – С. 23-27.
6. Бублейник Л. В. Образ землі в романі У. Самчука „Волинь” і історичні долі народу // „Роде наш красний...”: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т.3. – С. 139 –143.
7. Бурлакова І. Композиція трилогії «Волинь» У. Самчука // Літературознавчі обрії: Праці молодих учених України / Ін-т л-ри НАН України. – К., 2000. – Вип.1. – С. 42– 46.
8. Веретюк О. Скажи мені, хто я ? : (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) / О. Веретюк // Слово і час. – 2005. – № 12. – 69–73 с.
9. Вілсон, Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон. – К. : «К.І.С.», 2004. – 378 с.

10. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук як публіцист / А. Власенко-Бойцун // Слово: збірник об'єднання українських письменників «Слово». – Нью-Йорк, 1990. – Вип. 12. – С. 121–132.
11. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К., 2000. – 300 с.
12. Гон, М. Роман Уласа Самчука "Волинь" // Слово і час . – 1997. – №8. – С.72
13. . Гром'як Р. Образ світу в Леопольда Бучковського й Уласа Самчука (на матеріалі повістей "Вертеп", "Чорний потік" та романів "Волинь", "Чого не гоїть огонь") //Слово і час. – 1997. – №3. – С. 47
14. Гром'як Р. Розпросторення духовного світу Уласа Самчука (Післямова до трилогії „Ost”) / Р. Т. Гром'як // Слово і час. – 2005. – №7. – С.3–14.
15. Гром'як Р. Феномен Уласа Самчука в українській літературі / р. Гром'як // культура, політика, інтелігенція. публіцистика. – Тернопіль, 1996. – 108 с.
16. Данилевич М. Український образ світу у трилогії У. Самчука "Волинь" / Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2000. – Вип. VI. – 151 с.
17. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон-Торонто, 1966. – 363 с.
18. Дорошенко Д. Нариси історії України / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1966. – 360 с.
19. Енциклопедія історії України: У 10-ти тт. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.: Т. 7: Мл–О. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.
20. Жив'юк А. Дерманські обереги Уласа Самчука / А. Жив'юк // Слово і час. – 1993. – № 8. – С. 81–82.
21. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: Громад. – політ. портрет Уласа Самчука: [Монографія]. – Рівне: „Ліста – М”, 2004. – 184 с.: іл. – Бібліогр.: С. 154–166.

22. Жулинський М. «Виконати свій обов'язок перед собою і нацією»: У. Самчук із вершини століття / Микола Жулинський // Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. – Київ: Наукова думка, 2010. – С. 398–415.
23. Жулинський М. Улас Самчук // Микола Жулинський. Слово і доля. – К., 2006. – С. 490 – 510
24. Жулинський М. «Я був повний Україною ...» // Літературна Україна. – 1995. – 30 березня. – С.
25. Костомаров М. Дві руські народності / Михайло Костомаров. – Лейпциг–Берлін, 1913. – 111 с.
26. Кузьменко С. Улас Самчук // Сучасність. – 2000. – № 11. – С. 137–138.
27. Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
28. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка [та ін.]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
29. Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк. – Видання „Вісника” ООЧСУ, Нью-Йорк, 1959. – 32 с.
30. Мариненко Ю. Еволюція характерів персонажів у трилогії У. Самчука «Волинь» / Юрій Мариненко // Дивослово. – 1999. – №11. – С. 7–9.
31. Мариненко Ю. Про автора романів "Марія", "Волинь" // Українська мова та література . – 2000. – 4. – С.1.
32. Мовчан П. Зміст поняття "національна ідентичність": теоретико-методологічний аспект / П. П. Мовчан // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 17. – с. 103–107.
33. Мовчан Р. Українська проза ХХ століття в іменах: У 2 ч. – Ч. І. – К. : ПП “Компанія “Актуальна освіта”, 1997. – С. 155 – 173.
34. Моренець В. Література та ідеологія (передмова) / Володимир Моренець // Література та ідеологія: колективна монографія / за наук. ред. В. П. Моренця. – Київ : НаУКМА, 2017. – С. 4–12.

35. Нитченко Д. Листи письменників/ Дмитро Нитченко. – Мельбурн, 1992. – С. 185.
36. Плетенчук Н. Самобутність авторської моделі світу в романістиці Уласа Самчука. Закарпатські філологічні студії. Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2018. Вип. 1. С. 14–22.
37. Поліщук Я. Від ідилії Волині до образу духовної України [у творчості Уласа Самчука] / Ярослав Поліщук // Міфологічний горизонт українського модернізму: Літературознав. студії. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 259–275.
38. Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби / Ярослав Поліщук // Слово і Час. – 2007. – №6. – С. 25–32.
39. Працьовитий В. Мозаїка національно-культурної ідентичності в українській літературі/ Володимир Працьовитий. – Львів, 2016. – С. 362 – 363.
40. Руснак І. Художня візія тоталітарної дійсності у прозі У. Самчука / Ірина Руснак // Дивослово. – 2005. – №2. – С. 49–54.
41. Руснак І. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / І. Є. Руснак. – Київ, 2007. – 36 с.
42. Руснак І. Яке обличчя у війни (деякі аспекти історіософії У. Самчука) / Ірина Руснак // Київська старовина. – 2005. – №1. – С. 121–127.
43. Самчук У. Велика література (Доповідь на з'їзді МУРУ) // Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття: наук. вид. / упоряд. Віра Агеєва. – Київ : Смолоскип, 2016 р., с.711–715.
- Самчук У. Волинь. Роман у трьох частинах. / Улас Самчук // К.: Дніпро, 1993. – Т. 1. – 573 с.
44. Самчук У. Волинь. Роман у трьох частинах. / Улас Самчук // К.: Дніпро, 1993. – Т. 2. – 334 с.
45. Самчук У. Ідейні мотиви моєї творчості / Улас Самчук // Роздуми про літературу : зб. літ.-крит. ст. / Улас Самчук ; упоряд., прим., післям. М. Я. Гона. – Рівне, 2005. – С. 49–67.

46. Самчук У. На білому коні : Спомини і враження / Улас Самчук. – Вінніпег : Волинь, 1972. – 101 с.
47. Самчук У. На шляху до Києва (Уривки із книги «На білому коні») // Олена Теліга: Збірник: [Твори О. Теліги і матеріали про неї] / Ред. О. Ждановича. – Детройт; Нью-Йорк; Париж: Вид. Укр. Золот. Хреста в ЗСА, 1977. – С. 359 – 372.
48. Самчук У. Нарід чи чернь? // Київ.: Українське слово, 1941. – Ч. 53. – С. 1–3.
49. Самчук У. Плянета Ді-Пі. – Вінніпег, 1979. – 355 с.
50. Самчук. У. П'ять по дванадцятій: записки на бігу. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1954. – 394 с.
51. Самчук У. Так, як бачило око і відчувала душа. Зі споминів і вражень 1941 – 1943 . – К., 1998.
52. Самчук У. Юність Василя Шеремети: Роман. – Мюнхен: Прометей, 1946. – 156 с.
53. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
54. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2011. – 336с.
55. Тарнавський О. Улас Самчук – прозаїк // Відоме й позавідоме. – К., 1999.
56. Фенько О. Відгомін архетипу великої матері у творчості Уласа Самчука / О. Фенько// Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 1997.– Вип. 3. – С. 198–202.
57. Чернихівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії. Монографія. / Г. Чернихівський. – Тернопіль: Збруч, 2005. – С. 246.
58. Шанюк В. Формування творчої індивідуальності Уласа Самчука: письменницькі щоденники. Рівне: Азалія, 1994. – С. 74–76.
59. Шерех Ю. Спроба дружніх портретів //Сучасність. – К., 2000. – №5. – С. 126 – 131.

60. Шерех Ю. В. Стилї сучасної української літератури на еміграції// Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття: наук. вид. / упоряд. Віра Агеєва. – Київ: Смолоскип, 2016. – С.772.